

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Občanské výchovy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Problém vzdělání a výchovy u Marthy. C. Nussbaum

Kludie Valíčková

Vedoucí práce: doc. David Rybák

Studijní program: Specializace v pedagogice: Tělesná výchova a sport se zaměřením na vzdělávání — Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: B TVS-ZS

Rok odevzdání: 2024

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Problém vzdělání a výchovy u Marthy. C. Nussbaum* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7. 4. 2024

Ráda bych poděkovala především panu docentovi Davidu Rybákovi za jeho nasměrování a podporu při psaní této práce. Dále bych ráda poděkovala Ing. Markétě Klofáčové, bez které bych se na univerzitu nikdy nedostala. Stejně poděkování patří i Ing. Elišce Klofáčové. Zároveň bych ráda poděkovala Mgr. Marii Duškové za uvedení do krás pedagogického povolání. A všem, kteří to se mnou přežili.

ABSTRAKT

Tato výzkumná práce se zabývá teoretickým přístupem a myšlenkami filozofky Marthy Nussbaum k oblastem vzdělání a výchovy. Autorka přináší revoluční perspektivu, založenou na konceptu „schopností“ (capabilities). Definiuje ho jako soubor základních lidských schopností a možností, které umožňují jedincům plnohodnotný život a participaci ve společnosti. Tyto schopnosti nejsou pouze o ekonomickém úspěchu, ale zahrnují i emocionální a sociální aspekty. Práce se zaměřuje nejen na kontext samotné teorie vzdělávání, ale následně analyzuje klíčové aspekty, včetně důležitosti emocí a morálního vedení jako nedílných prvků vzdělávacího procesu. Kromě toho práce nabízí kritický pohled na teorii Marthy Nussbaum, zkoumající praktické výzvy s její implementací v reálných vzdělávacích prostředích. Dále analyzuje kritické názory a kontroverze v souvislosti s touto teorií, včetně diskusí o univerzalitě konceptu schopností a jeho vhodnosti pro různé sociokulturní kontexty. Mimo jiné se zaměřuje na kritické zhodnocení tohoto přístupu, s cílem podnítit další reflektovanou debatu o významu a perspektivách vzdělání ve společnosti 21. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

Martha Nussbaum, vzdělání, výchova, schopnosti, emoce, kritika

ABSTRACT

This research work deals with the theoretical approach and ideas of the philosopher Martha Nussbaum in the fields of education and upbringing. The author presents a revolutionary perspective based on the concept of 'capabilities.' She defines it as a set of fundamental human abilities and possibilities that enable individuals to lead a full life and participate in society. This capability is not only about economic success but also includes emotional and social aspects. The work focuses not only on the context of the educational theory itself but subsequently analyzes key aspects, including the importance of emotions and moral guidance as integral components of the educational process. Furthermore, the work offers a critical view of Martha Nussbaum's theory, examining practical challenges in its implementation in real educational environments. It also analyzes critical opinions and controversies related to this theory, including discussions about the universality of the concept of capabilities and its suitability for different socio-cultural contexts. Among other things, it focuses on a critical evaluation of this approach with the aim of stimulating further reflective debate on the significance and prospects of education in the 21st century society.

KEYWORDS

Martha Nussbaum, education, upbringing, capabilities, emotions, criticism

Obsah

Úvod	8
Představení autorky	9
Důležitost vzdělání a výchovy.....	9
1 Teoretický rámec M. N.....	12
1.1 Koncept „schopností“ (capabilities) a jeho význam.....	12
1.2 Pojem eudaimonie v teorii Nussbaum.....	14
1.3 Porovnání jiných přístupů s Capabilities approach	16
1.4 Aplikace teorie schopností v otázce vzdělávání	18
1.5 Rozvoj imaginace	19
1.6 Přístup Marthy Nussbaum ke vzdělání.....	21
1.6.1 Vzdělávání jako prostředek k podpoře odpovědného občanství	25
1.7 Humanistický přístup ke vzdělání a výchově	28
1.8 Principy v humanistickém přístupu	28
1.8.1 Role učitele v humanistickém přístupu	30
1.8.2 Podpora autonomie a svobody myšlení.....	31
1.9 Současný stav v Evropě.....	32
2 Srovnání teorie schopností s jinými pedagogickými přístupy.....	35
2.1 Možnosti a výhody začlenění principů teorie schopností do budoucí podoby vzdělávacího systému v ČR.....	37
2.2 Predikce dopadů na studenty, učitele a celkové vzdělávací prostředí.....	38
2.3 Kritika přístupu Nussbaum.....	40
3 Vztah vzdělání a politického směru státu	43
Závěr.....	45

Shrnutí hlavních bodů a závěrečné úvahy	45
Osobní reflexe o významu teorie Nussbaum pro vzdělávání a výchovu.....	47
Seznam použitých informačních zdrojů	49

Úvod

Touto prací se budeme snažit přiblížit pohled na přístup ke vzdělávání a výchově z perspektivy americké filozofky Marthy C. Nussbaum. Její teorie schopností, čerpající inspiraci z aristotelovské tradice, klade důraz na univerzální schopnosti nezbytné pro dosažení plnohodnotného a smysluplného života. V dnešní době, kdy se společnost potýká s mnoha výzvami a změnami, nabývá tato teorie stále většího významu v kontextu vzdělávání a výchovy.

Hlavním cílem této práce je zkoumat aplikaci teorie schopností v oblasti vzdělávání a výchovy. Práce se zaměří na teoretický rámec teorie Nussbaum, analýzu jejích přínosů a výzev v porovnání s jinými pedagogickými přístupy a kritické zhodnocení možností její implementace do současné vzdělávací praxe v ČR.

Dalším důležitým aspektem bude zkoumání vztahu mezi vzděláním a politickým směrem státu. Zvláště zajímavá otázka je, jak lze podporovat vývoj odpovědného občanství prostřednictvím vzdělání.

V závěrečné části práce budou shrnuty hlavní body a provedeny závěrečné úvahy, včetně reflexe o významu pro vzdělávání a výchovu z osobního hlediska. Touto prací se pokusím přispět k hlubšímu porozumění významu teorie schopností pro současný vzdělávací systém a jeho potenciální vývoj v budoucnosti.

Jako pedagožka vnímám hloubku a relevanci této teorie při formování vzdělávacího prostředí. V praxi se snažím integrovat její myšlenky do svého pedagogického přístupu, abych podporovala rozvoj klíčových schopností u svých studentů.

V rámci této práce představím teoretický základ teorie schopností, jak ji prezentuje Nussbaum, ale také se budu soustředit na propojení aplikace těchto myšlenek v reálném vzdělávacím prostředí. Její dílo *Ne pro zisk*¹ mě ovlivnilo natolik, že spoustu myšlenek sama aplikuji v praxi.

¹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

Představení autorky

Tato kapitola je věnována osobnosti, životu a profesnímu odkazu Marthy C. Nussbaum, který vytvořil základ pro její významný přínos v oblasti filozofie, etiky a vzdělání. Martha Nussbaum se narodila 6. května 1947 v New Yorku a již od mládí projevovala mimořádný akademický talent.

Její jedinečnost se projevila během vysokoškolského studia na Harvardově univerzitě, kde získala bakalářský titul v klasické filologii. Toto studium ji ovlivnilo natolik, že se stala významnou odbornicí na antickou filozofii a klasickou literaturu. Po dokončení doktorského studia pokračovala v akademické kariéře a stala se profesorkou filozofie a etiky na University of Chicago, kde působila řadu let.

Již v rané fázi své kariéry začala vyvíjet teorie v oblasti etiky, etické psychologie a politické filozofie. Její práce byla ovlivněna antickými filozofy, zejména Aristotelem a stoickými mysliteli. Rozvinula koncept „schopností“ (capabilities), který se stal centrálním bodem jejího myšlení a měřítkem pro hodnocení kvality lidského života. Tento koncept zdůrazňuje důležitost rozvoje konkrétních schopností, které umožňují jednotlivcům žít plnohodnotný život a aktivně přispívat společnosti.

Její tvorba nezůstala omezena na akademickou oblast, ale měla významný vliv i na politické a společenské debaty. Tato společenská debata je u Nussbaum součástí problému vzdělávání ve smyslu celostní péče o vztah ke světu. Její práce o etice a spravedlnosti se staly základem pro argumenty o rovnosti, právech žen a genderové rovnosti. Konkrétně v Indii se její vliv podepsal na aktuálním přístupu k rovnoprávnosti žen. Kromě toho byla aktivní v oblasti vzdělání a obhajovala liberální vzdělávání, které klade důraz na rozvoj schopností a kritického myšlení. Aktuálně se zabývá právy zvířat v dnešní době.

Za své myšlenky obdržela řadu prestižních ocenění a čestných uznání, včetně Ceny Principe de Asturias za sociální vědy a prestižního Kyoto Prize. Její dílo zanechalo trvalý vliv na filozofickou a etickou diskusi a pokračuje ve svém odkazu v oblasti vzdělání, etiky a lidského rozvoje.

Důležitost vzdělání a výchovy

Výchova a vzdělání jsou základními pilíři lidské společnosti, které formují naše myšlenky, hodnoty a dovednosti. Tyto dvě oblasti hrají klíčovou roli v našem individuálním rozvoji a v rozvoji společnosti jako celku. Důležitost těchto dvou základních pilířů se projevuje

v mnoha aspektech našeho života a společnosti samotné. „Rozvoj jedince je celoživotní proces, na který má vliv dědičnost, prostředí a jiné. Jejich vlivy se vzájemně pronikají, integrují i paralyzují a dávají vzniknout rysům osobnosti promítajícím se do sféry intelektuální, citové i volní a v jejím přístupu ke skutečnosti, v jejích potřebách a zájmech i v jejím sociálním chování.“²

Vzdělání je klíčové v rozvoji našich schopností a potenciálu. Skrze něj získáváme znalosti, dovednosti, které nám umožňují fungovat v různých oblastech života. Zároveň rozšiřuje naši perspektivu a posouvá naše hranice. Kvalitní vzdělání nás vyzbrojuje nástroji k řešení problémů, kritickému myšlení a kreativitě. Což je mnohdy více než teoretický základ, který každý z nás může získat i na základě vlastní iniciativy. Je základem pro naši profesionální kariéru a zvyšuje naše možnosti budoucího uplatnění v pracovní rovině.

Je také klíčem k sociálnímu rozvoji a společenskému pokroku. Dostupnost kvalitního vzdělání tak vytváří rovnost příležitostí a umožňuje jednotlivcům z různých sociálních vrstev rozvíjet svůj potenciál.³ Vzdělaná společnost je schopna řešit sociální problémy, inovovat a posouvat hranice vědy a kultury. Přispívá k lepšímu porozumění a respektu mezi různými kulturami a národy.

Vzdělání hraje roli v morálním rozvoji jednotlivců. Poskytuje rámec pro diskusi o etických otázkách a pomáhá formovat hodnotové orientace. Může podporovat empatii, altruismus a vědomí společenské odpovědnosti. Marthu Nussbaum zvláště zajímá vzdělání zaměřené na emocionální inteligenci a etiku, což pomáhá vytvářet morálně uvědomělé občany. Což jde ruku v ruce s demokratickým cítěním. „Národy a jejich vzdělávací systémy bezohledně zavrhuji v žízňivé touze po národním zisku dovednosti, jež jsou důležité pro to, aby udržely demokracii živou“⁴

² SKARUPSKÁ, Helena. *Filozofie a Teorie výchovy*. Online, PDF. Praha: Hnutí R, 2016, s. 51. ISBN 978-80-86798-70-7. Dostupné z: <https://jaroslavbalvin.eu/wp-content/uploads/2014/02/Filozofie-a-teorie-v%C3%B4chovy.pdf>. [cit. 2023-10-23].

³ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

⁴ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

Což patří mezi klíčové kompetence správného občana. Nejde pouze o investici do budoucnosti, ale vzdělání je také klíčem k osobnímu a společenskému rozvoji, etickému uvědomění a demokratické participaci. Martha Nussbaum do těchto témat zasahuje svojí teorií schopností, kdy klade důraz na emocionální výchovu, což dále rozvinu v této práci. Přece jen člověk je *ens educandum et educabile*, tedy *potřebný výchovy a vychovatelný*.

1 Teoretický rámec M. N.

Tato kapitola je věnována teoretickému rámci, který poslouží jako základ pro zkoumání problematiky vzdělání a výchovy z pohledu Marthy Nussbaum. V této části vysvětlím klíčové teorie, koncepty a přístupy, které jsou relevantní pro analýzu. Nussbaum jako filozofka a teoretička přistupuje ke vzdělávání a výchově s důrazem na rozvoj lidských schopností, které považuje za klíčové pro dosažení kvalitního a plnohodnotného života. Její přístup, známý jako teorie schopností, zdůrazňuje univerzální schopnosti, které jsou prostředkem k dosažení takového života. Je to přístup je založen na lidském potenciálu, který lze s vhodným přístupem maximálně využít.

Nussbaum klade důraz na fakt, že tyto schopnosti by měly být dostupné všem jednotlivcům pro dosažení dobrého života a plné lidské důstojnosti.⁵ Nehledě na jejich socioekonomické zázemí.

1.1 Koncept „schopností“ (capabilities) a jeho význam

Martha Nussbaum vytvořila koncept „schopností“ jako klíčový prvek svého přístupu k hodnocení kvality lidského života a lidského rozvoje. Schopnosti jsou určité funkce a dovednosti, které umožňují jednotlivcům žít plnohodnotný život a aktivně přispívat ke společnosti. Zároveň se v nich odráží to, co autor považuje za důležité. Přístup k této teorii vyžaduje filozofický nadhled a znalosti, alespoň to tvrdí naše autorka společně například s Rutgerem Classenem. „*Schopnosti jsou vlastnosti, které nám dávají schopnost dělat nebo být, čím si přejeme, a kvalitou tohoto vytváření nebo bytí v něčem měříme naši kvalitu života.*“⁶ Tato teorie vzniká v souvislosti s lidskými právy. Autorka v díle *Creating capabilities* ukazuje příklad z Asie, kde je hodnota života stále ovlivněna například genderem či národností. V obou případech jsou lidé často limitováni, přestože mají vhodné schopnosti, v účasti na politice daného státu. Toto právo by mělo být zajištěno pro všechny obyvatele, kteří by si v tomto směru měli být rovni jakožto lidé. Všechny novodobé teorie se snaží o jedno, a to popsat, co lidem přinese slušnou životní úroveň.

⁵ RAJÃO, Hugo. The problem of selecting capabilities: Nussbaum's philosophical road to democracy. Online. *Revista Brasileira de Ciência Política*. 2021, 36, 1–27. ISSN 2178-4884. Dostupné z: <https://doi.org/10.1590/0103-3352.2021.36.245584>. [cit. 2024-03-05].

⁶ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

Nussbaum stanovila určitý seznam základních schopností, které považuje za zásadní pro lidský rozvoj. Tento seznam se poprvé objevuje v díle „Women and Human Development: The Capabilities Approach“. Obsahuje klíčové body pro její teorii. „*Životní zdraví: Schopnost udržet zdravý život a být ochráněn před závažnými nemocemi. Vědecké a základní dovednosti: schopnost číst, psát, počítat a rozumět složitým konceptům. Emoční schopnosti: schopnost rozumět a reagovat na vlastní emoce a emoce druhých, což zahrnuje empatii a schopnost řešit konflikty. Právo na svobodu myšlení a vyjádření: schopnost svobodně vyjadřovat své názory a myšlenky. Právo na účast v politickém životě: schopnost účastnit se politických rozhodnutí a demokratického procesu. Individuální identita a vztahy: schopnost tvořit a udržovat vztahy s druhými, budovat rodiny a prožívat intimní vztahy.*“⁷

Usiluje tak o proměnu hodnocení lidského života tak, aby nebyl brán v potaz pouze materiální blahobyt. Zároveň jde o možnosti pro všechny, neboť se autorka snaží oprostít od socioekonomických proměnných, jak bylo zmíněno výše. Nussbaum se ve své teorii opírá o další velká jména, například o Aristotela. Inspirovala se jeho konceptem eudaimonie, což je stav Blaha, založený na dosažení potenciálu vývoje určitých schopností.⁸

Celý tento přístup pracuje na snaze vymyslet koncept, který lze aplikovat v různých prostředích, ale zároveň stále v lidech podporuje individualitu. Každý tak může dosáhnout svého vytouženého stavu nehledě na to, kde žije. Vše je velmi individuální.

Využití tohoto konceptu je časté pro různé výzkumy napříč ekonomikou, sociální politikou či politickou filozofií. V některých případech slouží také jako nástroj pro různá hodnocení rozdílných států a jejich rozvoje. Nejedná se však o teorii, která dokáže definovat a vysvětlit určitý děj. Spíše bychom ji měli vnímat jako nástroj ke konceptualizaci a hodnocení tohoto fenoménu. Charakteristický je záměr o definování, čím jsou lidé efektivně schopni být v závislosti na jejich schopnostech.⁹

Některé principy této teorie najdeme i u jiných autorů, například u Aristotela, Karla Marxe atd. Všechny pojí stejná myšlenka lidské spokojenosti. Pokud lidé mají svobodu a možnosti, vedou své životy tak, jak by chtěli. Dělají věci, které chtějí, a jsou tací, jací chtějí být. Což jim umožňuje zažívat pocit spokojenosti v rámci vlastních možností. V ideálním případě tak

⁷ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

⁸ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

⁹ RAJÃO, Hugo. The problem of selecting capabilities: Nussbaum's philosophical road to democracy. Online. *Revista Brasileira de Ciência Política*. 2021, 36, 1–27. ISSN 2178-4884. Dostupné z: <https://doi.org/10.1590/0103-3352.2021.36.245584>. [cit. 2024-03-05].

člověk naplní vlastní potenciál, a to žít svůj život naplno. Velmi podobné myšlenky i seznam bychom našli v díle *Disadvantage*.¹⁰ Autoři tohoto díla se Nussbaum inspirovali a její teorii po svém doplnili. Jejich teorie je více zaměřena na vnější vlivy a zároveň slouží jako možný příklad implementace teorie pro vlastní účely.

1.2 Pojem eudaimonie v teorii Nussbaum

Otázka eudaimonie v práci Nussbaum se soustředí na koncepci lidského blaha a dobrého života. Nussbaum tvrdí, že cílem života není pouhé uspokojování okamžitých tužeb a potěšení, ale spíše dosažení skutečného lidského blaha.¹¹ Podle její teorie je eudaimonie bod, kdy dosáhneme života, který stojí za to žít. *“The numerous goods that the human being is capable of having are needed for a good flourishing life. And by goods here, we refer to circumstances like riches, relatively acceptable physical features so as not to make one horribly ugly, a stable family, a loving relationship, etcetera. All these things Aristotle tagged as luck or tuche. Tuche is needed for eudaimonia. The tragedy-like absence of tuche may at a certain point affect the good life since good acting is necessary for good living, and being bereft of tuche, certain actions are held to be impossible. This point may easily be seen through the example of a person in good-condition to be a runner, but is a slave and hence does not have the tuche to be an athlete. As such, the good life is not possible for such a human being, no matter how endowed he might be as a possible athlete.”*¹² Tu finální podobu tak vnímá jako zcela naplněný stav naší vlastní spokojenosti. Tento bod je pro každého z nás individuální, jak je zřejmé výše. Sama si tento okamžik představuji jako různé nádoby, které se dokážou naplnit až po okraj. Ve chvíli, kdy jsou všechny naplněny, přichází eudaimonie.

Zdůrazňuje také, že lidské blaho nelze měřit pouze materiálním bohatstvím nebo krátkodobým štěstím. Právě plnění lidského potenciálu je úzce spojeno s výchovou a vzděláváním. *„Diciamo, ricominciando da capo, e dato che ogni conoscenza e scelta tende a un qualche tipo di bene, qual è quel bene che noi sosteniamo [...] cioè qual è il bene pratico più alto. Ora, per quanto riguarda il nome vi è un accordo quasi completo nella maggioranza: sia la massa che le persone raffinate dicono che si chiama ‘felicità’, e credono*

¹⁰ WOLF, Jonathan a DE-SHALIT, Avner. *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 9780191707902.

¹¹ AVIV, Rachel. *The Philosopher of Feelings*. Online. In: *The New Yorker*. 18. 7. 2016. Dostupné z: <https://www.newyorker.com/magazine/2016/07/25/martha-nussbaums-moral-philosophies>. [cit. 2024-03-22].

¹² AVIV, Rachel. *The Philosopher of Feelings*. Online. In: *The New Yorker*. 18. 7. 2016. Dostupné z: <https://www.newyorker.com/magazine/2016/07/25/martha-nussbaums-moral-philosophies>. [cit. 2024-03-22].

*che vivere bene e avere successo sia la stessa cosa che essere felici. Ma su cosa sia la felicità, vi è disaccordo.*¹³ Eudaimonie se tak běžně spojuje s pojmem *šťěstí* neboli v anglickém překladu *tuche*. Protože právě *tuche* podmiňuje eudaimonii. „*Tale esplicitazione geometrica consente non solamente di definire meglio l’ambito semantico del termine «εὐδαιμονία», ma, ben oltre tale rilievo, favorisce un approfondimento etico-antropologico presentandosi come vera e propria architettura dell’umano.*“¹⁴ Tento fenomén lze vyjádřit pomocí geometrického náčrtu, díky čemuž můžeme lépe pochopit význam samotného pojmu *eudaimonia*.

Zároveň autorka pracuje s myšlenkou toho, že je to určitá predikce naší duše. “*Taking all of this into account, Aristotle is able to claim that the proper function of a man is reason since that is what distinguishes him from other beings. And so, happiness cannot be found in the ‘life of mere nutrition and growth,’ since even plants possess this, or in the ‘life of sense experience,’ for all animals experience sensory perception and pleasures, and can therefore only be found in ‘the life that functions according to reason’.*”¹⁵ Stejně tak, jako je pro rostliny přirozený růst, je pro naši duši přirozený rozum a jeho rozvoj. Úzká vazba je také mezi intelektem a morálními ctnostmi. “*They also differ in the sense that the moral virtues are controlled by reason, whereas ‘the rational part of the soul is the seat of the intellectual virtues.’ This means that the mean of virtue is determined according to right reason, and this right reason is properly called intellectual virtue, something innate to man rather than something learned.*” Proto je v celkovém kontextu důležité rozvíjet i svoji intelektuální část, abychom zvýšili naše morální hodnoty. O této vazbě mluví Nussbaum právě v kontextu vzdělávání, kdy klade důraz na komplexní přístup, protože sama vidí spojitost mezi těmito pojmy.

Nussbaum vyzdvihuje význam ctností a naplňování morálních hranic pro dosažení eudaimonie. “*Hence, the intellectual virtues contribute to eudaimonia in that one who has sophia uses reason to think well about higher-ordered, eternal truths and so pursue them.*”¹⁶

¹³ ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics*. Online, PDF. Kansas: Digireads Publishing, 1999, s. 17–26. Dostupné z: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/aristotle/Ethics.pdf>. [cit. 2024-03-05].

¹⁴ MARAGLINO, Giannicola. Eudaimonia – Eudaimonia. Online. *Revista Portuguesa de Filosofia*. 2021, 77(1), 93–118. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27007903>. [cit. 2024-03-05].

¹⁵ RAHI, Mia. How Does Aristotle’s Philosophical Position Enable the Pursuit and Attainment of Eudaimonia? Online. *Aristos*. 2023, 7(1), 33–41. ISSN 2652-2152. Dostupné z: <https://researchonline.nd.edu.au/aristos/vol7/iss1/3>. [cit. 2024-03-05].

¹⁶ RAHI, Mia. How Does Aristotle’s Philosophical Position Enable the Pursuit and Attainment of Eudaimonia? Online. *Aristos*. 2023, 7(1), 33–41. ISSN 2652-2152. Dostupné z: <https://researchonline.nd.edu.au/aristos/vol7/iss1/3>. [cit. 2024-03-05].

Zároveň je tento rozvoj vztažen i ke komunitě, neboť již Aristoteles tvrdil, že sám to člověk zvládne těžko. V závěru tak vidíme vnější motivaci pro autorčinu teorii a její aplikaci do vzdělávání, protože díky němu můžeme být blíže vlastní eudaimonii.

1.3 Porovnání jiných přístupů s Capabilities approach

Nussbaum ve svém klíčovém díle porovnává tři základní přístupy k hodnocení životní kvality napříč společnostmi. Srovnáním různých přístupů k měření pokroku a kvality života v kontextu rozvojové ekonomiky zdůrazňuje různé pohledy na hodnocení kvality života ve společnostech.¹⁷ Tři významné modely – přístup HDP, utilitární přístup a přístup schopností – představují odlišné způsoby pochopení a hodnocení společenského pokroku. Což je pro nás důležité ve spojitosti se vzděláváním, neboť trendy na pracovním trhu udávají směr i vzdělání. Autorka se na tento fakt několikrát obrací ve svých dílech, kdy upozorňuje na následky ekonomického tlaku.¹⁸

Jako první si představíme přístup HDP, historicky dominující v rozvojové ekonomice. Měří pokrok země především ekonomickým růstem vyjádřeným HDP na obyvatele. *“Their dominant models asserted that the quality of life in a nation was improving when, and only when, Gross Domestic Product (GDP) per capita was increasing. This crude measure gave high marks to countries that contained alarming inequalities, countries in which a large proportion of people were not enjoying the fruits of a nation’s overall economic improvement.”*¹⁹ Poskytuje sice snadno kvantifikovatelné měřítko, avšak zanedbává různorodé složky lidského života, ignoruje jejich odlišnost a vzájemné vztahy. Tento přístup nedokáže poskytnout komplexní informace o kvalitě života, neboť se zaměřuje pouze na ekonomické ukazatele a opomíjí faktory, jako jsou zdraví, vzdělání, kvalita životního prostředí a politická práva. *“This approach had its advantages: GDP is relatively easy to measure, since the monetary value of goods and services makes it possible to compare quantities of different types. Moreover, GDP has attractive transparency:”*²⁰ Opět je to proměnná, která je blízká téměř všem. I když často lidé nevědí, co to přesně pro stát znamená nebo zda to odráží realitu. Například Estonsko je na tom v rámci vývoje HDP hůře než

¹⁷ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

¹⁸ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

¹⁹ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

²⁰ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

ČR, ale pokud se podíváme na výsledky testování PISA, vidíme, že ačkoliv stát není ekonomicky nejsilnější, má studijní výsledky v celé Evropě. Zároveň je jeden z mála, který dokáže konkurovat asijským zemím. V rámci našeho teoretického základu není validní se odvolávat na běžné formy testování. Zároveň nám to poskytne vhled do aktuální úrovně evropského vzdělávání.

Druhý běžně užívaný přístup je utilitární.

Jde nad rámec HDP tím, že zohledňuje celkovou nebo průměrnou užitečnost, která souvisí s uspokojováním preferencí. V angličtině pro to mají výstižnou frázi *“The greatest balance of benefits over harms for everyone affected”*. Nicméně čelí kritice za zjednodušování lidských potřeb a výběru. Podtrhuje důležitost svobody a praktického úsudku v životech jednotlivců a poukazuje na nedostatečnost pouhého uspokojování bez respektování svobody volby. *“The utilitarian approach has the merit of caring about people: it measures quality of life according to people’s re-reported feelings about their lives.”*²¹ Zároveň mi také nepřijde dostatečně reflektující. *“In short, the utilitarian approach seems to care about people, but it doesn’t care about them all that deeply, and its commitment to a necessary counter – theory single metric effaces a great deal about how people seek and find value in their lives.”*²²

Posledním přístupem pro porovnání je Capabilities approach (přístup schopností), na jehož vzniku se podílela právě Nussbaum.

Přístup schopností, vycházející z nespokojenosti s předchozími modely, klade důraz na otázku toho, co jsou lidé skutečně schopni dělat a čím být. Zaměřuje se spíše na příležitosti a schopnosti než na pouhé uspokojení nebo na ekonomické ukazatele. *“We should, however, insist on genuine curiosity and theoretical flexibility in the construction of an alternative approach. The Capabilities Approach set out to be an alternative to the GDP approach that would incorporate these important virtues. The Capabilities Approach has typically been elaborated in the context of international development policy, with a focus on poorer nations that are struggling to improve their quality of life.”*²³ Zdůrazňuje rozmanitost životních příležitostí a usiluje o porozumění lidskému rozvoji na základě skutečných možností jednotlivců. *“The Capabilities Approach can be provisionally defined as an approach to*

²¹ Viz NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

²² NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

²³ NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

comparative quality-of-life assessment and to theorizing about basic social justice."²⁴ Přestože je obtížné ho měřit z důvodu jeho komplexnosti, uznává lidskou rozmanitost a význam lidských práv i důstojnosti při hodnocení společenského pokroku.

Celkově tyto přístupy nabízejí různé perspektivy, jak lze hodnotit společenský pokrok a kvalitu života, přičemž každý z nich zdůrazňuje jedinečné rozměry lidského blahobytu a zároveň kritizuje adekvátnost jednoho, agregovaného měřítka, jako jsou HDP nebo celková užitečnost. Měli bychom brát v potaz to, co je pro nás klíčové, a následně podle toho vybrat správný formát pro hodnocení.²⁵ Každý z výše zmíněných přístupů má své klady a zápory, nelze tak zhodnotit nejlepší z nich. Pokaždé z nich vyčteme informace potřebné k rozdílným účelům. Autorka se této myšlenky drží při obhajobě své práce před kritiky z ekonomické sféry.

1.4 Aplikace teorie schopností v otázce vzdělávání

Martha C. Nussbaum se ve své teorii schopností zaměřuje na to, co lidé skutečně mohou dělat a jak mohou žít svůj život, nikoli pouze na to, co mají nebo co dosáhnou. Poprvé je zde brán v potaz potenciál jednotlivce. Klade také důraz na fakt, že její práce není přesným návodem pro cokoliv. Naopak sama uznává, že se snaží poukázat na tuto problematiku. Její přístup ke vzdělání se týká širšího cíle než pouhého získávání vědomostí a dovedností pro pracovní trh. *"One job of a society that wants to promote the most important human capabilities is to support the development of internal capabilities through education."*²⁶ Překračuje tak tradiční představu o vzdělávání. Zdůrazňuje, že vzdělání by mělo být prostředkem k rozvoji celé řady schopností a dovedností, které umožňují jednotlivcům plně se angažovat ve svém životě a ve společnosti. Zároveň podotýká, že její obavy jsou spíše manifestem nežli kvantitativním výzkumem.²⁷

²⁴ NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

²⁵ NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

²⁶ NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

²⁷ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

Teorie klade důraz na to, že vzdělání by mělo umožnit lidem nejen rozvíjet své intelektuální a kognitivní schopnosti, ale také emoční inteligenci a schopnost porozumět sobě samým i ostatním. „*Rozvíjet schopnost k opravdovému zájmu o druhé, blízké i vzdálené.*“²⁸ Důležitým aspektem je vytváření prostředí, které podporuje nejen rozvoj individuálních schopností, ale také schopností spolupracovat, porozumět různorodosti a budovat důvěru a vztahy ve společnosti. Často tyto schopnosti nebývají vnímány jako dostatečně důležité, protože nejsou na první pohled viditelné. Ale v některých zaměstnáních bývají klíčové, stejně tak jako v běžné životě.²⁹

Její filozofie vzdělání tak nabádá k posunu paradigmatu od zaměření na čistě kvantifikovatelné výsledky vzdělávacího procesu k podpoře skutečné svobody jednotlivců a k vytváření příležitostí, které umožňují každému vést plnohodnotný a smysluplný život. Její myšlenky týkající se vzdělání pramení z přesvědčení, že vzdělání by mělo sloužit k osvobození jednotlivců od omezujících faktorů a k podpoře jejich schopností dosáhnout toho, co sami považují za hodnotné a důstojné.³⁰

Což je sama o sobě velmi hezká myšlenka, která je však velmi křehká, a dnešní doba ji svým ekonomickým tlakem vede k záhubě. Je tedy na nás, bychom tuto tichou krizi překonali.³¹

1.5 Rozvoj imaginace

Základem lidství je kromě kritického rozumu také narativní imaginace. Pod tímto pojmem si můžeme představit schopnost podobnou empatii, akorát s tím rozdílem, že se nejedná pouze o vcítění se, ale o pochopení. „*Schopnost myšlení a imaginace, jež nás činí lidmi a díky níž jsou naše vztahy bohaté, lidské a nezakládají se jen na pouhém prožitku a manipulaci.*“³² Celý vzdělávací systém hraje velkou roli, a to především když žáky učí vidět svět očima druhých. Může se na první pohled zdát, že jde o projekci. Je to podle Nussbaum mnohem více. „*Naučit se vidět druhého člověka nikoli jako věc, nýbrž jako plnohodnotnou osobu,*

²⁸ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

²⁹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Cultivating Humanity*. Cambridge: Harvard University Press, 1998. ISBN 978-0-674-17948-6.

³⁰ HOFFMANN, Anna Maria. *The Capability Approach and educational policies and strategies: Effective life skills education for sustainable development*. Online. UNECE, 2005. Dostupné z: [https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Funece.org%2Ffileadmin%2FDAM%2Fenv%2Fesd%2FEGC%2FRelevant%2520materials%2FADFCAPABILITYARTICLE.doc&wdOrigin=BR](https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Funece.org%2Ffileadmin%2FDAM%2Fenv%2Fesd%2FEGC%2FRelevant%2520materials%2FADFCAPABILITYARTICLE.doc&wdOrigin=BROWSELINK) OWSELINK. [cit. 2024-02-18].

³¹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 80. ISBN 978-80-7007-489-3.

³² NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 34. ISBN 978-80-7007-489-3.

není automatický proces.“³³ Imaginaci tak považujeme za jednu ze základních vlastností správného občana. Autorka v tomto kontextu sahá po *teorii D. Winnicotta*³⁴, který k pojmu imaginace přidává ještě hru. Jak to všechno spolu souvisí?

Odpověď je ukryta v umění. Vidět obraz jako něco víc než směs barev a tvarů je stejné jako dojít k lidské podstatě. „*Dává dětem schopnost porozumět sobě i druhým.*“³⁵ Imaginací se tak nemyslí pouze přímý vztah s uměním, ale osobnostní přesah, kdy spousta věcí podléhá určité formě imaginace. „*Výchova v oblasti literatury a umění může rozvíjet soucit mnoha způsoby a stykem s mnoha různými díly literatury, hudby, výtvarného umění a tance.*“³⁶ Dává nám to schopnost vidět lidství kolem nás i v nás. Nussbaum tuto dovednost přirovnává k vnitřnímu zraku, díky kterému se můžeme lépe přiblížit kulturním problémům. Když se ohlédneme do historie, není to tak dávno, co existovaly například seznamy zakázané literatury a zakázaných autorů.

Tedy zjednodušeně můžeme říci, že to, jak vnímáme svět a věci v něm, je založeno částečně i na konzumaci umění. Stejně tak nám teoretické znalosti tvoří hodnotící rámec pro náš svět. Je tedy důležité rozvíjet tento pohled ve všech rovinách. Celý princip imaginace úzce souvisí se sokratovskou schopností přístupu. „*Děti je třeba naučit tomu, že soucitná receptiva nepředstavuje nic nemožného, a že mužnost neznamena neplakat a nesdílet smutek těch, kdo hladoví nebo jsou bití.*“³⁷

Dnešní doba vyžaduje pružnou, otevřenou a kreativní mysl, což jsou dovednosti, které rozvíjí právě literatura a umění.³⁸

³³ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 164. ISBN 978-80-7007-489-3.

³⁴ WINNICOT, Donald Woods. *Holding and Interpretation: Fragments of an Analysis*. New York: Grove Press, 1986. ISBN 9780802131676.

³⁵ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 171. ISBN 978-80-7007-489-3.

³⁶ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 176. ISBN 978-80-7007-489-3.

³⁷ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 182. ISBN 978-80-7007-489-3.

³⁸ NUSSBAUM, Martha Craven. Political Soul-Making and the Imminent Demise of Liberal Education. Online. *Journal of Social Philosophy*. 2006, 37(2), 301–313. ISSN 1467-9833. Dostupné z: <https://philpapers.org/archive/QUOTRO.pdf>. [cit. 2024-02-18].

1.6 Přístup Marthy Nussbaum ke vzdělání

Její přístup je ovlivněn především vlastní teorií schopností. Člověk by se měl vzdělávat tak, aby naplnil vlastní potenciál být plně tou nejlepší formou sebe sama. O tomto a pomyslných nádobách byla zmínka již v předchozích kapitolách. Zároveň by v této činnosti měl pokračovat celý svůj život. Čím jiným být nežli člověkem, dokud jsem živ, tvrdil již Sokrates. Vliv dalších autorů, například Seneky, se promítl do současné podoby demokracie. Inspirovali se jím i další autoři, například Thomas Paine.

Autorka sama prošla vzdělávacím procesem v USA a zároveň nahlédla do vzdělávání v Asii. Často tyto dva naprosto odlišné pohledy spojuje. *“They do this out of the conviction that higher education is not simply preparation for a career, but a general enrichment of citizenship and life.”*³⁹ V rámci Spojených států i Spojeného království nalezneme na vysokých školách povinné kurzy, které rozvíjí obdobné přístupy, jako má Nussbaum. Podporují tak i u technických oborů kompletní rozvoj osobnosti a demokratického citění.⁴⁰ Autorka uvádí, že v dokumentu *A Test of Leadership: Charting the Future of U. S. Higher Education* našla velmi cennou kritiku nerovného přístupu k vysokoškolskému vzdělávání. Ale vlastní téma této zprávy bylo zaměřeno na nedostatky právě v přírodních vědách, technologiích a inženýrských oborech. Stav samotného vědeckého výzkumu nikoli. Stejná situace nastala například i v Indii, přestože zde mají humanitní vědy dlouhou tradici. *„Dnes jsou Thákurovy myšlenky v Indii opomíjeny, stávají se dokonce terčem posměchu. Účastníci konference se tak plně shodli v tom, že převládla nová koncepce zaměřená na zisk, která postupně odsunula stranou ideu imaginativního a kritického seberozvoje, na jejímž základě Thákur vychoval tolik budoucích občanů úspěšné indické demokracie. Přežila by dnes indická demokracie útok na svoji duši?“*⁴¹ Již zde tak narážíme na úzkou spojitost vzdělání a demokracie.

Vracíme se opět k otázce zisku a jeho vlivu na obecnou otázku vzdělávání. *„Motiv zisku vede mnoho vůdců, kterým záleží na jejich zemích, k přesvědčení, že tím, co má rozhodující význam pro budoucí zdraví jejich národů, je přírodní věda a technika. [...] Moje obavy spočívají spíše v tom, že jiným a stejně důležitým schopnostem hrozí, že se ztratí*

³⁹ NUSSBAUM, Martha Craven. Education for citizenship in era of global conneciton. Online. *Studies in Philosophy and Education*. 2002, 21, 289–303. ISSN 0039-3746 Dostupné z: <https://doi.org/10.1023/A:1019837105053>. [cit. 2024-02-18].

⁴⁰ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴¹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 32. ISBN 978-80-7007-489-3.

v konkurenční horečce. Jsou to schopnosti, jež mají klíčový význam pro vnitřní zdraví jakékoliv demokracie.“⁴² Napříč světem i vzdělávacími institucemi se objevují různé názory na aplikaci humanitních základů do technických oborů. I toto poněkud striktní rozdělení nenapomáhá propojenosti. Podle mého názoru tím akorát přispívá k mnohem menší provázanosti a spolupráci. V rámci českého vzdělávání můžeme rozdíl ukázat konkrétně na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy (jakožto zástupci humanitní strany) a Dopravní fakultě Českého vysokého učení technického (jakožto zástupci technické vzdělávací instituce). Například na pedagogické fakultě jsou povinné předměty, které studentům pomáhají rozvíjet vlastní myšlenky a narativní imaginaci. Zatímco v druhém případě tyto tendence nenalezneme. Je pomyslně snazší najít na humanitním oboru technický předmět než na technickém oboru cokoli spojeného s humanitní stránkou.

„Když jsem začala hovořit o významu humanitních věd a umění ve výchově k demokratickému občanství a vyslovila jsem to, co pokládám za obecně známé a samozřejmé, projevila tato žena údiv. [...] Mluvili jsme vždy pouze o tom, jak může univerzita X přispět k vědeckému a odbornému vzdělání na celém světě, a jen o to se náš rektor ve skutečnosti zajímá.“⁴³ Tímto úryvkem se Nussbaum dostává do jednoho začarovaného kruhu, kdy i na pedagogické fakultě této univerzity je hlavní myšlenkou primárně zisk. O tomto problému se často zmiňuje v celé knize. Vnější tlak tak působí na celý systém vzdělávání, což se odráží na společnosti samotné. Neboť tyto schopnosti přispívají k rozvoji lidství.

Tento přístup nelze generalizovat, ale ve většině příkladů napříč českým vzděláváním je tomu tak. Stačí se podívat na nejběžnější metody výuky daného systému. „Sokratovská forma aktivního učení se a zkoumání, jež využívala prvků umění, byla odmítnuta a nahrazena pedagogikou násilného biflování na zkoušky, které jsou v celé zemi standardizované.“⁴⁴ Jakýkoliv takový koncept přece nemůže odrážet realitu studentů. V našem případě v kontextu přijímacích zkoušek na střední školy, kdy výsledek z jednoho standardizovaného testu ovlivní budoucnost studenta. „Rodičům dochází trpělivost s údajně zbytečnými dovednostmi a chtějí, aby si jejich děti osvojily jen ty dovednosti, jež lze ověřit testem

⁴² NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 35. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴³ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 33. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴⁴ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 54. ISBN 978-80-7007-489-3.

a u nichž se zdá pravděpodobné, že povedou k finančnímu úspěchu.“⁴⁵ Tento systém nedává vůbec prostor pro individualitu, kterou Nussbaum tolik uznává. Naopak podporuje tento zažitý pohled na využití získaných dovedností napříč veškerým studiem. Zkusme se sami zamyslet nad rozdílem mezi vzděláním orientovaným na zisk takovým, jehož cílem je inkluzivnější typ lidství.⁴⁶ Nejde o to, říci, kolik a čeho se mají studenti učit, ale o samotný komplexní přístup. Jen tím dokážeme rozšířit všechny potřebné sféry nutné pro zachování demokracie.

Bez ohledu na studovaný obor by studenti měli mít jisté základy pro rozvoj vlastního pojetí lidství. „Mluvila jsem o systému všeobecného vzdělání. Jedním z nejdůležitějších závěrů, k nimž jsem dospěla při svých cestách a rozhovorech, je skutečnost, že je pedagogicky a prakticky velice přínosný. Studenti různých hlavních oborů, kteří společně navštěvují soubor obecných kurzů, se pedagogicky významnou formou učí jeden od druhého“.⁴⁷ Díky naší jedinečnosti jsme tak schopni učit i druhé.

Zároveň je načase, aby se v tomto směru evropské vzdělávání posunulo. Demokracie potřebuje humanitní vědy a ty jsou předmětem vzdělávání. „Vzhledem k horlivosti, s jakou zejména v současné době krize všechny země usilují o ekonomický růst, bylo položeno příliš málo otázek o směru, jímž se ubírá vzdělávání a spolu s ním i světové demokratické společnosti.“⁴⁸

Konkrétně Nussbaum mluví o třech základních pilířích, které jsou zahrnuty v tomto diskurzu. Především jde o schopnost kritického myšlení neboli schopnost nepřijímat názory autorit bez vlastního zkoumání. Dále je to narativní představivost, schopnost vcítit se do situace druhých. „Tyto schopnosti se pojí s humanitními vědami a uměním, schopnost kriticky myslet, schopnost překonat lokální vazby a přistupovat ke světovým problémům z hlediska světoobčana a konečně schopnost si s porozuměním strádání druhého člověka.“⁴⁹ V poslední řadě je to schopnost dvě předchozí schopnosti aktivně použít a rozluštit tak význam skrze představivost. „Energicky podporovat kritické myšlení

⁴⁵ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 33. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴⁶ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 36. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴⁷ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 232. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴⁸ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 35. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁴⁹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 37. ISBN 978-80-7007-489-3.

*a schopnost a odvahu, již vyžaduje vyslovení nesouhlasného názoru.*⁵⁰ Tyto pilíře jsou rozvíjeny nepřímo například v oblastech umění či literatury. Vzájemné porozumění je důležité v globálním kontextu. Pro svět nejsou důležité instituce, ale také aktivní podílení se na vizi budoucnosti. Vše je úzce spojeno s vnímáním demokracie.⁵¹

Čím více lidé rozvíjejí svoji lidskou podstatu, tím větší součástí vlastní komunity se stávají. Zároveň tím přispívají k rozvoji světa obecně. Lidé jsou schopni se odosobnit a vzít v potaz více než jen vlastní dobro.⁵²

Podle Nussbaum je cílem vzdělání a výchovy nejenom získat technické dovednosti, ale také podpořit rozvoj univerzálních schopností. To zahrnuje podporu mentálních, emocionálních a sociálních aspektů osobnosti. *“One job of a society that wants to promote the most important human capabilities is to support the development of internal capabilities—through education, resources to enhance physical and emotional health, support for family care and love, a system of education, and much more.”*⁵³ V jejím pojetí je vzdělání nástrojem, který umožňuje jedinci rozvíjet a uplatňovat tyto schopnosti ve prospěch společnosti a dosahovat osobního blaha. Také tím člověk rozvíjí a naplňuje vlastní vnitřní možnosti. Aktivní rozvoj osobnosti jedince se poté odráží ve společnosti.

Nussbaum zdůrazňuje význam všeobecného vzdělání, které nezahrnuje pouze technické dovednosti, ale také posiluje empatii, kritické myšlení a schopnost porozumění a sdílení. Ve svém díle se zaměřuje na to, jak by vzdělání mělo formovat myšlení studentů, aby byli schopni reflektovat a analyzovat složité situace a problémy ve společnosti.⁵⁴

Vzdělání a výchova by měly podporovat občanskou angažovanost a schopnost žít ve společnosti s respektem k lidské důstojnosti a rovnosti. Její pohled na vzdělání je tedy silně spojen s vytvářením občanské společnosti, která respektuje rozmanitost a podporuje aktivní

⁵⁰ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 38. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁵¹ HOFFMANN, Anna Maria. *The Capability Approach and educational policies and strategies: Effective life skills education for sustainable development*. Online. UNECE, 2005. Dostupné z: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Funece.org%2Ffileadmin%2FDAM%2Fenv%2Fesd%2FEGC%2FRelevant%2520materials%2FADFCAPABILITYARTICLE.doc&wdOrigin=BR_OWSELINK. [cit. 2024-02-18].

⁵² NUSSBAUM, Martha Craven. *Political Soul-Making and the Imminent Demise of Liberal Education*. Online. *Journal of Social Philosophy*. 2006, 37(2), 301–313. ISSN 1467-9833. Dostupné z: <https://philpapers.org/archive/QUOTRO.pdf>. [cit. 2024-02-18].

⁵³ NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

⁵⁴ TEICHMAN, Matt. *Martha Nussbaum discusses the capabilities approach*. Online. In: Spotify. 7. 5. 2012. Dostupné z: <https://open.spotify.com/episode/2C5FURM4pSZWokcTgEVVD9?si=G6SMfT5XTomSnI3cASUo8A>. [cit. 2024-02-18].

účasť jednotlivců na utváření lepšího světa. „*Schopnost úspěšně přemýšlet o širokém okruhu kultur, skupin a zemí v kontextu globální ekonomiky a o historii interakcí mezi mnoha zeměmi a skupinami má zásadní význam pro to, aby se demokracie mohly zodpovědně vyrovnat s problémy, jimž v současné době čelíme jako příslušníci vzájemně závislého světa.*“⁵⁵ Nejde o nás jako jednotlivce, ale o celý náš svět.

Její teorie schopností otevírá diskusi o účelu vzdělání, který není jen o předávání informací, ale především o formování osobnosti, s důrazem na lidské hodnoty a schopnosti potřebné pro kvalitní život a občanskou participaci. Koncepce vzdělání a výchovy, jejíž autorkou je Nussbaum, zásadně obohacuje debatu o úloze vzdělání při budování lepší a spravedlivější společnosti.⁵⁶

1.6.1 Vzdělávání jako prostředek k podpoře odpovědného občanství

Nussbaum považuje vzdělávání také za prostředek k podpoře odpovědného občanství. Vzdělání tak znamená mnohem více než podporu ekonomického segmentu státu a společnosti. Je to především nástroj pro zachování určitého politického směru státu a světa obecně. Jedno bez druhého je nemyslitelné a tak se faktory navzájem podmiňují a ovlivňují kvalitu lidského života a také vývoje států. „*To znamená, že výchovný proces může posilovat vědomí vlastní odpovědnosti, tendenci vidět druhé jako nezávislá svébytná individua a ochotu pozvednout kritický hlas. [...] můžeme však vytvořit sociální kulturu, která sama představuje účinně působící okolní situaci a posiluje tendence, jež bojují proti stigmatizaci a nadvládě.*“⁵⁷ Čím vzdělanější společnost je, tím větší je šance na její seberegulaci. Například učí děti nahlížet jiným způsobem na národnostní menšiny a jiné. Je to také jeden z nástrojů proti stereotypům napříč společností.

Vzděláváním tak neurčujeme pouze budoucnost jedince, ale také celou budoucí podobu společnosti. Proto je důležité rozvíjet potřebné schopnosti k zachování takovéto společnosti. „*The diverse nature of the world and the people in it is reflected in the variety, or multitude, of ideas about the good life, how it can be attained and the values that should inform it. It is, however, important that all models of the good life should serve the common good, so as*

⁵⁵ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 39. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁵⁶ NUSSBAUM, Martha Craven. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: Harvard University Press, 2006. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c7zftw>. [cit. 2024-03-04].

⁵⁷ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 90. ISBN 978-80-7007-489-3.

to benefit the individual, the community, the nation, society, the country and, ultimately, humankind, or at the very least, so as not to directly contradict, suppress or destroy them.”⁵⁸

Díky tomu, že správný život nemá jednotnou definici pro všechny, máme prostor pro zlepšování situace ve vlastní společnosti.

1. Kultivace rozumného, demokratického občanství. Nussbaum zdůrazňuje význam vysokoškolského vzdělávání při formování budoucích občanů v době kulturní rozmanitosti a rostoucí globalizace. Vzdělávání by se podle ní nemělo zaměřovat pouze na akademickou excelenci. „*Schopnost dobře promýšlet politické otázky, které se týkají vlastní země, schopnost zkoumat, uvažovat, argumentovat a diskutovat, a nepodřizovat se tradici ani autoritě.*“⁵⁹

2. Výuka o nezápadních kulturách. Vysokoškolské instituce mají hrát zásadní roli v boji proti kulturním nešvarům, jako je neznalost a nedostatek zvědavosti vůči jiným národům a kulturám. „*Učit reálným a pravdivým poznatkům o jiných skupinách (rasových, náboženských, o sexuálních menšinách, o tělesně postižených) a bojovat tak proti stereotypům a odporu, který je často provází.*“⁶⁰ Autorka je zastánkyní výuky zahrnující nezápadní kultury, aby se podpořilo světové občanství. Znat tak historii občanství v kontextu světa, a ne pouze její následky v dnešní době.

3. Propagace kosmopolitismu. Cílem kosmopolitní výchovy je formovat občany, kteří se nedefinují pouze podle svého místního původu nebo národa, k němuž patří. Tento přístup podporuje studenty v rozvoji širší perspektivy a chápání světa. „*Thákurova škola vypracovala postupy, jež měly vychovat globální občany, kteří budou schopni odpovědně uvažovat o budoucnosti lidstva jako celku.*“⁶¹

4. Přihlížení ke globálním problémům. Je třeba, aby se vzdělávání zabývalo globálními problémy a podporovalo globální občanství. Věci se v dnešní době silně ovlivňují, je tak nutné znát všechny ovlivňující faktory.

⁵⁸ GLUCHMAN, Vasil. Nussbaum's philosophy of education as the foundation for human development. Online. *Human Affairs*. 2018, 28(3), 328–338. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/humaff-2018-0026>. [cit. 2024-03-04].

⁵⁹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 38. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁶⁰ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 92. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁶¹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 145. ISBN 978-80-7007-489-3.

5. Kvalitní vzdělávání. Význam veřejného vzdělávání pro zdraví demokracie je větší, než se může zdát. Kritizuje nedávné vzdělávací iniciativy, které se úzce zaměřují na vědu a technologie, a tvrdí, že pro odpovědné občanství je zásadní všestranné vzdělání. „*Žádná demokracie nemůže zůstat stabilní, nebude-li podporována náležitě vzdělanými občany.*“⁶²

Výše zmíněné věci jsou ukryty pod běžným vzdělávacím přístupem. I při získávání základních znalostí můžeme ve studentech zároveň podporovat rozvoj výše zmíněných dovedností. „*Při jejich plnění se musí trvale přihlížet k lokálním sociálním poměrům a nutná je důkladná znalost místních sociálních problémů a možností jejich řešení. A je třeba přistupovat k těmto úkolům nejen z hlediska výchovně vzdělávacího obsahu, ale také se zřetelem k pedagogickým postupům.*“⁶³

Stačí si některé věci uvědomovat jinak a neomezovat se pouze na fakta bez kontextu.⁶⁴ Zároveň je na nás, abychom si uvědomili vliv vzdělávání na naše životy v širším smyslu slova. „*The relationship between education and quality of life is two-fold: firstly, at the individual level, particularly in relation to ethics, education creates the conditions under which a person's personality grows and develops, which helps enhance quality of life. Secondly, it has a social dimension, since improving education levels in society also creates the conditions for raising quality of life in society, and it does this by refining and spreading knowledge and understanding, which in turn help to spread the values of humanity, human dignity, a person's moral right to life and to grow and develop, as well as the values of justice, responsibility, tolerance and obligations to society and country.*“⁶⁵ Vztah mezi vzděláním a kvalitou života je přiblížen výše, málokdo z nás si to však uvědomuje. Bylo by sobecké nadále vnímat pouze vlastní benefity ze vzdělávání, když nás po celou dobu ovlivňuje obecná vzdělanost naší společnosti. Čímž se nemyslí vzdělanost pouze na teoretické rovině, ale především ve směru k udržení demokracie.

⁶² NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 38. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁶³ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 92. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁶⁴ NUSSBAUM, Martha Craven. Political Soul-Making and the Imminent Demise of Liberal Education. Online. *Journal of Social Philosophy*. 2006, 37(2), 301–313. ISSN 1467-9833. Dostupné z: <https://philpapers.org/archive/QUOTRO.pdf>. [cit. 2024-02-18].

⁶⁵ GLUCHMAN, Vasil. Nussbaum's philosophy of education as the foundation for human development. Online. *Human Affairs*. 2018, 28(3), 328–338. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/humaff-2018-0026>. [cit. 2024-03-04].

1.7 Humanistický přístup ke vzdělání a výchově

Tato kapitola se věnuje analýze humanistického přístupu ke vzdělání a výchově, který je klíčový pro porozumění celému konceptu. Je založen na principu zdůrazňujícím jedinečnost a potenciál každého jednotlivce, přičemž klade důraz na osobní růst, svobodu, kreativitu a autonomii.

Nussbaum se klíčovými myšlenkami opírá o myšlenkové základy Sokrata. I když nebyl humanistou ve smyslu moderního humanismu, jeho filozofické myšlenky o sebepoznání, etice a rozvoji osobnosti mohou být vnímány jako předchůdci některých principů humanistického vzdělávání. Sokratův důraz na kritické myšlení, sebepoznání a etiku ovlivnil pozdější pedagogické směry, které zdůrazňují individuální rozvoj a autonomii žáků.

V dnešní době se většina autorů shoduje v tom, že aktuální stav vzdělávání je velmi vzdálený od hlavní myšlenky humanismu a že tlak dnešní doby je opravdu spíše na učení než na chápání. Z pohledu humanistů správně zvolená výuka ovlivňuje studenty i v sociální rovině,⁶⁶ kdy se také učí empatii a mnoha dalším sociálním přístupům, které jim pak usnadňují působení v komunitě.⁶⁷ Pro vzdělávání je důležité vhodné klima. Je tedy důležitý i samotný přístup vyučujícího, který má studentům dát pocit vřelého a otevřeného prostředí, kde jsou přijímány názory ze všech možných pohledů. Správný vyučovací přístup se nelimituje pouze na akademickou sféru, nýbrž i na osobní život.

V tom nejlepším případě je možné ve studentech otevřít vnitřní touhu po vzdělání, která potom boří typický koncept konzumování informací. Zároveň se odvrací od očekávání bezchybnosti a znalosti všeho.⁶⁸ Jde především o obecnou aktivaci studenta ve výuce.

1.8 Principy v humanistickém přístupu

Aplikace humanistického přístupu začíná s myšlenkou vytvoření vzdělávací zkušenosti, kde se důraz klade na seberealizaci namísto akademického úspěchu. Přes všechny nové přístupy jde v závěru o totéž. Jsou to především studenti, kdo vědí, co je pro ně ve studiu důležité.

⁶⁶ SAGE, Sara M.; ADCOCK, Sondra Smith a DIXON, Andrea L. Why Humanistic Teacher Education Still Matters. Online. *Action in Teacher Education*. 2012, 34(3), 204–220. ISSN 0162-6620. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/01626620.2012.694021>. [cit. 2024-03-04].

⁶⁷ NUSSBAUM, Martha Craven. *Cultivating Humanity*. Cambridge: Harvard University Press, 1998. ISBN 978-0-674-17948-6.

⁶⁸ KHATIB, Mohammad; SAREM, Saeid Najafi a HAMIDI, Hadi. Humanistic Education: Concerns, Implications and Applications. Online. *Journal of Language Teaching and Research*. 2013, 4(1), 45–51. ISSN 1798-4769. Dostupné z: <https://doi.org/10.4304/jltr.4.1.45-51>. [cit. 2024-03-04].

Hlavním principem je stále tvorba sociálního a intelektuálního prostředí, které chrání studenty před nátlakem, fyzickými tresty a disrespektem.

Je důležité připomenout několik klíčových principů:

Respekt k jednotlivci. Humanisté podporují individuální hodnotu a jedinečnost každého jednotlivce, a to tím způsobem, že vzdělávací proces reflektuje individuální potřeby a schopnosti. V takovém případě je ke každému jedinci přistupováno jedinečně. Z čehož plyne největší možná efektivita, neboť každý z nás je jedinečný. Zároveň v tom tkví náročnost tohoto přístupu.⁶⁹

Dalším důležitým principem je autonomie. Zdůrazňuje důležitost osobní svobody a autonomie jednotlivce. Vzdělání by mělo podněcovat kritické myšlení a umožňovat studentům aktivní účast na vlastním vzdělávání. Tyto konkrétní schopnosti jsou podle autorky samotné klíčové pro život.

Kreativita. Jedná se taktéž o klíčový prvek humanistického přístupu. Podporuje vývoj osobní kreativity a schopnosti vyjádřit vlastní myšlenky a nápady. Vzdělání by mělo být prostorem pro tvořivé myšlení a inovace. U Nussbaum nalezneme pomyslný ekvivalent v imaginaci.

Obecně platí principy založené na komplexním rozvoji intelektuální a emocionální sféry člověka.⁷⁰

Humanistický přístup ke vzdělání se může zdát chatrný, ale jde o systematický a vědomý pokus o aplikování všeho, co víme o podstatě lidí a toho, jak se vzdělávají.⁷¹ Pokud ke studentům přistupujeme podle výše zmíněných názorů, měli bychom být opravdoví i my. Studenti podle našich skutečných názorů dokážou snáze odhadnout, kde ve světě stojíme. Zároveň to tvoří výhodnější prostředí pro tvorbu reálných vztahů mezi studenty a vyučujícími, což je další ze základních principů, neboť tím se netvoří vrstva anonymity. Dochází tak k potřebné vzájemné propojenosti.

⁶⁹ SAGE, Sara M.; ADCOCK, Sondra Smith a DIXON, Andrea L. Why Humanistic Teacher Education Still Matters. Online. *Action in Teacher Education*. 2012, 34(3), 204–220. ISSN 0162-6620. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/01626620.2012.694021>. [cit. 2024-03-04].

⁷⁰ KHATIB, Mohammad; SAREM, Saeid Najafi a HAMIDI, Hadi. Humanistic Education: Concerns, Implications and Applications. Online. *Journal of Language Teaching and Research*. 2013, 4(1), 45–51. ISSN 1798-4769. Dostupné z: <https://doi.org/10.4304/jltr.4.1.45-51>. [cit. 2024-03-04].

⁷¹ SAGE, Sara M.; ADCOCK, Sondra Smith a DIXON, Andrea L. Why Humanistic Teacher Education Still Matters. Online. *Action in Teacher Education*. 2012, 34(3), 204–220. ISSN 0162-6620. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/01626620.2012.694021>. [cit. 2024-03-04].

1.8.1 Role učitele v humanistickém přístupu

V rámci humanistického přístupu ke vzdělávání a výchově zaujímá učitel klíčovou roli jako facilitátor a průvodce individuálním rozvojem studentů. Tato kapitola se zaměří na specifický význam učitele v tomto kontextu, zkoumá jeho role a odpovědnosti v podpoře osobního růstu a autonomie studentů.⁷²

V humanistickém vzdělávání hraje učitel roli, která podněcuje osobní růst studentů tím, že jim poskytuje prostor pro samostatné myšlení, tvořivost a objevování vlastních zájmů. Tím, že funguje jako průvodce, učitel usměrňuje studenty ke zkoumání jejich vlastních myšlenek a hodnot, což zase napomáhá k rozvoji jejich individuálního potenciálu. Tento přístup je například běžný pro výuku na Univerzitě v Cambridgi, kdy se studentům bakalářského studia, kteří mají první kontakt s akademickým prostředím, nabízí pomocná ruka ve formě studijních skupin s tutorem.⁷³ Tím se stává často student doktorského programu, který je jim nápomocen právě, co se týká myšlenky humanistického směru. Poskytuje jim zpětnou vazbu a ukazuje možné nové směry jejich vývoje, to všechno v rovině seberozvoje a seberealizace. Tento přístup by podle mého názoru měly zavést i české vysoké školy, neboť je to ideální příležitost pro obě strany. Ze strany tutora tak dochází k neustálému rozvoji vlastních schopností. Zároveň lze sledovat pozitivní vliv na začínající studenty.

V předchozích letech bylo uskutečněno několik výzkumů zaměřených na otázku, jak učitelé vnímají humanistický přístup. Výsledky poukazují na to, že jsou seznámeni s tématem a jeho náplní. Avšak v praxi přichází do sporu s nevhodnými podmínkami pro aplikaci. Většinou mladší učitelé souzní s tímto teoretickým rámcem a snaží se jej aplikovat. Pokusíme si situaci představit například v základní škole, kde tento přístup převládá spíše na prvním stupni. Zde jsou děti rozvíjeny velmi komplexně, ovšem zároveň se tu klade důraz na hlavní principy humanistického vzdělávání. Čím starší děti jsou, tím více se od toho opouští. Zároveň se mění i role učitele, neboť na prvním stupni je učitel více než jen autorita a pomyslná studnice všeho vědění.⁷⁴

⁷² KHATIB, Mohammad; SAREM, Saaid Najafi a HAMIDI, Hadi. Humanistic Education: Concerns, Implications and Applications. Online. *Journal of Language Teaching and Research*. 2013, 4(1), 45–51. ISSN 1798-4769. Dostupné z: <https://doi.org/10.4304/jltr.4.1.45-51>. [cit. 2024-03-04].

⁷³ DUŠKOVÁ, Eliška. *student Cambridge*. Praha (osobní rozhovor dne 6. 1. 2024).

⁷⁴ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 128. ISBN 978-80-7007-489-3.

Postupem času se tak mění i dynamika vztahu žák–vyučující, kdy hodiny spíše upadají do stereotypního memorování. Málokdy se v rámci výuky na druhém stupni objeví jakákoliv kreativní činnost, což má za důsledek postupnou ztrátu této schopnosti. Přimět děti kreativně myslet může být těžší, než se zdá. Tento jev si lze ověřit na jakémkoliv vzorku studentů, a to jednoduchým úkolem: ať vymyslí pět jakýchkoliv vynálezů, jestliže nemají omezený kapitál. Spousta i dospělých jedinců by nebyla schopna vymyslet ani polovinu. Naštěstí je možné tuto schopnost částečně navrátit, a to právě pravidelnou stimulací.

Být učitelem neznamena naučit se, jak učit, ale naučit se, jak sám o sobě dávat to nejlepší ze sebe. Nejlepšími učiteli jsou ti, kteří sami dokážou to, co chtějí po svých studentech. Jako budoucí učitel by se s tímto přístupem měl setkat již při svém vzdělávání, minimálně na vysoké škole, jak již bylo zmíněno výše. V dnešní době je také role učitele ovlivněna vnějšími faktory, je limitována legislativou a společenským názorem na tuto profesi, přičemž učitelství zůstává neustále nedoceno. Americký autor Parker Palmer vystihl důležitost učitelů ve vzdělávacím procesu ve své knize bravurně: „*Učíme podle toho, kým jsme. Dobrý učitel není tvořen pouze technikou, dobrého učitele tvoří především vnitřní identita a integrita.*“⁷⁵

1.8.2 Podpora autonomie a svobody myšlení

Učitel v humanistickém přístupu aktivně podporuje autonomii a svobodu myšlení studentů. To znamená, že se vyhýbá přílišnému řízení učebního procesu a umožňuje studentům vyjádřit své názory a myšlenky. Skrze otevřený dialog a aktivní poslouchání vytváří učitel prostředí, které respektuje různorodost perspektiv a podporuje individuální projevy.⁷⁶ Pokud se podíváme na tematické vzdělávací plány, vidíme zde jistý prostor pro realizaci tohoto přístupu. Který je zároveň stále limitován nutným výstupem studentů, tedy tím, co by po jednotlivých kapitolách měli být schopni zvládnout.

Myšlenka svobody je ve vzdělávacím procesu zásadní, neboť nejde pouze o rozvoj kognitivních schopností, ale i sociálních.⁷⁷ Jde také o proměnu rolí, neboť žák zde přebírá aktivní roli učitele. Je svým vlastním motivátorem. Zároveň tím u žáků rozvíjíme vlastní

⁷⁵ PALMER, Parker. *The courage to teach: Exploring the inner landscape of teachers life*. Online, PDF. San Francisco: Jossey-Bass Publisher, 1997. Dostupné z: <https://people.wou.edu/~girodm/library/palmer.pdf>. [cit. 2024-02-18].

⁷⁶ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 97. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁷⁷ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 128. ISBN 978-80-7007-489-3.

touhu po poznání. „Vzdělání není jen o získání vědomostí, ale i o rozvoji osobnosti.“⁷⁸ Podpora autonomie a svobody myšlení doprovází vzdělávací proces téměř od jeho počátku. Tento princip je blízkým všem, kteří se nějakým způsobem zajímali o vzdělávání. *“Later internal motivation may prevail, depending on the person’s talents, abilities, opportunities and potential, and it has to do with the person’s own learning, education, development and improvement to some extent it depends on the person’s volition, but also on their intellectual, cognitive and mental abilities. The internal motivation to develop, acquire and improve upon talent and ability can therefore be viewed more as the domain of the reflective moral agent.”*⁷⁹

Správně zvolené metody jsou klíčové, neboť jen díky nim lze ve studentech probudit potřebnou touhu. Tím se zabývá například Marie Montessori. Její teorie stojí především na vlastní aktivaci, kde funguje učitel jako prostředník k nalezení odpovědi. Tento princip vychází především z dostatečných podnětů k rozvoji, jak ze strany prostředí, tak zároveň ze strany učitele.⁸⁰ Jeho osobnostní hodnoty musí být proto daleko vyšší než u běžných učitelů. Například musí být schopen respektovat a navigovat různé výstupy ze zadaného úkolu, přestože počáteční představa byla jiná. Zároveň se zde soustavně uplatňuje princip individuality. Tato metoda je velmi náročná pro všechny účastníky vzdělávacího procesu. Jde tedy o všeobecný individuální rozvoj dítěte a jeho schopností se aktivně učit. Opět, jako ostatně všechno, má svoje pozitiva i negativa.

1.9 Současný stav v Evropě

Stejně jako se liší regiony v rámci ČR, liší se i situace napříč Evropou. Obecně ale platí, že Evropa si drží vysokou míru vzdělávání. Problémy přiblížené v předchozí kapitole tak sužují i jiné státy Evropy. V této kapitole přiblížím principy na konkrétních příkladech.

⁷⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis pictus: člověk a jeho svět podle Komenského: s obrázky Václava Sokola podle vydání z roku 1883 = der Mensch und seine Welt nach Comenius: mit Bildern von Václav Sokol nach der Ausgabe von 1883*. Přeložil SOUKUP Pavel a Anne HULTSCH. Praha: Machart, 2023. ISBN 978-80-7656-075-8.

⁷⁹ GLUCHMAN, Vasil. Nussbaum’s philosophy of education as the foundation for human development. Online. *Human Affairs*. 2018, 28(3), 328–338. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/humaff-2018-0026>. [cit. 2024-03-04].

⁸⁰ RUHL, Charlotte. *Montessori Theory Of Education*. Online. In: *Simply Psychology*. 2. 2. 2024. Dostupné z: <https://www.simplypsychology.org/montessori-method-of-education.html>. [cit. 2024-03-10].

1. Kvalita vzdělání

Mnoho zemí se stále potýká s problémem nerovnoměrné kvality vzdělání. Zde se hodí uvést příklad severovýchodních zemí, kterým patří přední příčky v rámci kvality vzdělávání (podle žebříčku PISA). Pro porovnání použijeme příklady Finska a Švédska. Finsko bývá často uváděno jako jedna z předních zemí v oblasti vzdělávání. Systém je znám pro svou rovnostářskou politiku a vysokou kvalitu vzdělání. Důraz je kladen na personalizované učení a kreativitu. Švédsko má naopak systém založený na principu volnosti výběru škol. Tento model klade důraz na individuální volbu a rovnost přístupu ke vzdělání. Oba státy tak podporují nejenom rozvoj obecné vzdělanosti, ale také rozvoj klíčových kompetencí. Což je rozdílné v porovnání například s Německem a Estonskem.

Estonsko je také hodnoceno vysoko v mezinárodních hodnoceních vzdělávacích systémů. Zároveň investuje do technologií ve vzdělávání a zavádí inovativní přístupy jako programování coby povinný předmět od základní školy.⁸¹

Zatímco vzdělávací systém v Německu je decentralizovaný, což znamená, že jednotlivé spolkové státy mají vlastní pravomoci v oblasti školství. Zaměřuje se na odbornou přípravu a přípravu pro pracovní trh. Oba přístupy mají své světlé i tmavé stránky. Rychlý technologický pokrok má vliv na způsob, jakým se učíme a vyučujeme. Zavádění moderních technologií do vzdělávacího procesu vyžaduje přizpůsobení a odbornou přípravu pedagogů. S čímž se pojí neustálá nutnost vzdělávání i pro pedagogy, kteří musí být schopni a otevření novým možnostem a přístupům.⁸² Nussbaum odkazuje na kvalitu vzdělání napříč Evropou i v díle *Ne pro zisk*, kde píše: „*Jednou klíčovou proměnnou je, zda jsou humanitní obory tradičně považovány za součást národní kultury.*“⁸³ Což nám může sloužit jako jistý ukazatel postavení ve společnosti.

Dalším problémem je otázka inkluze a přístupu k ní.

⁸¹ OECD. *What is PISA?* Online. © 2024. Dostupné z: <https://www.oecd.org/pisa/>. [cit. 2024-02-27].

⁸² WOLF, Eliška. *Pedagog v německém vzdělávání*. Tábor (osobní rozhovor dne 20. 12. 2023).

⁸³ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

2. Inkluze

Dalším bodem je otázka inkluze a přístup jednotlivých států k ní. Opět zde nemůžeme využít zobecnění, neboť každý stát má jinou inkluzivní politiku. Některé státy volí aktivní přístup zapojování studentů do běžných škol, jako je tomu například u nás. Téměř všechny státy jsou tak regulovány směrnicemi EU. Začalo se podporovat rychlé proškolení asistentek a jejich nasazování do tříd.

Nedostatečná dostupnost kvalitního vzdělání může vytvářet bariéry pro mnoho jednotlivců. Rovněž je důležité zajistit, aby vzdělání bylo inkluzivní a zohledňovalo potřeby studentů se zdravotním postižením i různými kulturními a sociálními pozadími.

Napříč Evropou nalezneme různé problémy a přístupy. Všeobecně platí, že evropské vzdělávání není na špatné úrovni, ale v některých částech je velmi zaostalé. Proto se některé státy, jako například ČR, snaží přijít s novým teoretickým rámcem. I v rámci Evropské unie se lídři snaží o spolupráci a provázanost vzdělávání.

2 Srovnání teorie schopností s jinými pedagogickými přístupy

Teorie schopností přináší vyvážení cílů ve vzdělání tím, že se zaměřuje na to, co lidé jsou schopni dělat a čím být. Neklade tedy důraz jen na jejich akademické úspěchy. Porovnání různých přístupů ke vzdělání lze provést zkoumáním jejich účelů, normativních tvrzení a důsledků pro vzdělávací praxi. Představíme si některé klíčové rozdíly mezi přístupem ke schopnostem s jinými přístupy.

Zásadním rozdílem jsou účely. Přístup Nussbaum si klade za cíl podporovat svobodu, dosahovat blahobytu a druhu života, který jednotlivci mohou efektivně vést. Zároveň může být použit jako teorie sociální spravedlnosti a pro srovnávací hodnocení životní úrovně. Jiné přístupy se mohou zaměřovat na předávání znalostí, dovedností a hodnot nebo na přípravu studentů na pracovní trh.

Dalším bodem srovnání jsou důsledky pro vzdělávací praxi. Teorie Nussbaum posouvá pozornost od měřitelných úspěchů k reálné svobodě a příležitostem, které mají studenti k tomu, aby vedli hodnotný život. Zdůrazňuje důležitost podpory schopností a talentů studentů spíše než pouze jejich akademických úspěchů. Zatímco jiné přístupy se mohou zaměřovat na rozvoj konkrétních dovedností, které směřují ke specifickým výsledkům.

Tato teorie je spíše flexibilním rámcem než přesnou teorií blahobytu. Otevřená a nedostatečně specifikovaná povaha mu umožňuje hostit širokou škálu konkrétnějších teorií a aplikací, jako jsou teorie schopností, spravedlnosti nebo demokracie, nebo aplikace na konkrétní úkoly, jako empirická studia nebo konceptualizace vzdělání, zdraví atd. V čem mohou někteří kritici spatřovat nedostatek, to může druhým poskytnout dostatek svobody a prostoru pro aplikaci.

Kdybychom to shrnuli, pak přístup Nussbaum se liší od jiných svými výše zmíněnými body. Začleněním do vzdělávacích praxí mohou pedagogové vytvořit komplexnější a lidštější přístup, který se zaměřuje na rozvoj schopností a talentů studentů spíše než jen na jejich akademické úspěchy.

Tato tvrzení si lze představit na konkrétních případech z praxe.

Přístup Nussbaum versus tradiční memorování

Například ve výuce matematiky se běžně klade důraz pouze na naučení se vzorců a postupů. Studenti se však mohou naučit, jak jisté principy využít k řešení problémů a situací v běžném životě nebo jiných předmětech. Je ceněn i samotný proces učení a překovávání překážek.

Při tradičním memorování nedochází k propojení získaných dovedností a informací. Zároveň je mnohem výhodnější žákům ukázat, jak si lze poradit, pokud nám něco z paměti vypadne.

Ověřování znalostí

Přístup Nussbaum ve vzdělávacím prostředí klade důraz na hodnocení studentů z hlediska jejich schopnosti aplikovat naučené dovednosti a znalosti v různých situacích namísto pouhého testování faktů a dat. Studenti si zaslouží vhodnou zpětnou vazbu vztahující se k jejich práci, která není zobecněna pouze na čísla. Tedy se přiklání spíše ke slovnímu hodnocení, které lépe vystihuje individuální pokroky.

Testování znalostí podle tradičního přístupu

Testy a zkoušky se zaměřují především na schopnost studentů zapamatovat si informace a opakování naučeného. Zároveň na studenty často vyvíjí silný tlak a nereflektují porozumění daného tématu. Jsou případy, kdy je nutné ověřit základní fakta, na kterých se nadále staví, současně by však měla být zachována komplexnost.⁸⁴

Tradiční přístup – pouze akademické úspěchy. Priorita je kladena na získávání co nejlepších ohodnocení dosahování výsledků ve standardních zkouškách, s menším důrazem na rozvoj praktických dovedností. Jde o tradiční nastavení společnosti, že známky znamenají vše. Motivací studentů pak nejsou získané znalosti, ale akademické úspěchy zjednodušené na známky. Přístup Nussbaum se snaží, aby studentům nešlo o finální výsledek, ale o samotný proces.⁸⁵

Tyto příklady ukazují rozdíly mezi přístupem ke schopnostem a tradičními vzdělávacími metodami. Příklady ukazují, jakým způsobem vzdělávání podporuje rozvoj komplexních dovedností a jejich praktické využití ve skutečném světě spíše než pouze zapamatování a reprodukci informací. Tradiční metody redukuje studenty na čísla a neberou v potaz jejich jedinečnost.

⁸⁴ SMOLEJ, Miroslav. *Podpora inkluzivního prostředí ve škole*. Online, diplomová práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2019. Dostupné z: <https://theses.cz/id/26wikv/36341527>. [cit. 2024-02-25].

⁸⁵ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.

2.1 Možnosti a výhody začlenění principů teorie schopností do budoucí podoby vzdělávacího systému v ČR

V rámci České republiky teď dochází k proměně vzdělávání podle plánu 2030, kdy vypracovaný soubor slouží jako předloha pro možné zlepšení aktuálních podmínek. Zároveň je vypracován tak, aby se s ním dalo manipulovat v rámci možností našeho státu. Teorie Nussbaum je mnohem abstraktnější a její aplikace v rámci našich možností je poněkud náročnější. Jde především o to, že každý systém má jak svá pozitiva, tak i negativa. V ČR velký problém představuje financování. *„Budou vysokoškolští učitelé v Evropě i jinde ochotni učit studenty pracovní náročnou formou, již vyžaduje tento model, kdy ve třídě probíhá množství diskusí a kdy jsou časté písemné práce studentů vraceny s četnými komentáři učitelů? Budou politici a byrokrati ochotni přijmout dostatečný počet učitelů, aby taková výuka mohla probíhat v malých třídách? Musíme čekat, pozorovat a studovat, jak se tyto experimenty vyvíjí.“*⁸⁶ V tomto kontextu je tak teorie Nussbaum náročná především z tohoto důvodu. V českém vzdělávání se počet žáků na učitele pohybuje kolem 25, což je pro aplikaci náročnější.

Principy teorie schopností mohou přispět k budoucí podobě vzdělávacího systému v České republice několika možnostmi a výhodami. Tyto principy se zaměřují na individuální potřeby žáků a zdůrazňují rozvoj jejich schopností i dovedností. Integrace těchto principů může vést k efektivnějšímu vzdělávání a lepšímu naplnění potenciálu každého žáka.

Například diferenciovaný přístup umožňuje individuální podporu žáků s různými schopnostmi a potřebami. Inkluze pak poskytuje prostředí, kde jsou žáci s různorodými schopnostmi začleňováni do běžného vzdělávacího prostředí s ohledem na jejich specifika. Tím se podporuje rovnost šancí i respektování individuálních rozdílů.

Vzdělávací systém by mohl těžit z aplikace moderních metod výuky, které podporují aktivní zapojení žáků, rozvoj kritického myšlení a praktických dovedností. Důležitým prvkem je také podpora sociální integrace a spolupráce mezi žáky různých schopností.

⁸⁶ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 234. ISBN 978-80-7007-489-3.

Změny ve vzdělávacím systému by měly být provázeny odpovídajícím legislativním rámcem a strategiemi, které budou reflektovat potřeby moderní společnosti a zohlední nejnovější poznatky v oblasti vzdělávání. Tím by se mohl český vzdělávací systém lépe přizpůsobit současným i budoucím potřebám žáků a společnosti jako celku. Otázka je, zda jsme jako země na takovou změnu připraveni.

2.2 Predikce dopadů na studenty, učitele a celkové vzdělávací prostředí

Tato kapitola pomůže objasnit možné dopady na všechny činitele vzdělávacího procesu, neboť se navzájem podmiňují. Vše zmíněné má vlastní interpretace základních bodů teorie Nussbaum do praxe, tak jak je mi známa. Reálné dopady nelze odhadnout bez vhodného výzkumu.

Začneme tím pomyslně náročnějším, což jsou učitelé. Pokud bychom tento princip zavedli do škol, je pak namístě také jejich potřebné vzdělání. Nelze učit něco, čemu nerozumíte a není vám blízké. V takovém případě tento proces podle mého názoru začíná již u vzdělání budoucích pedagogů. Aplikace této myšlenky je na počátku logisticky velmi náročná. Neboť je nutné postupně reformovat veškeré části vzdělávacího systému. Ten představuje jedno velké kolo, které se musí zpočátku někde rozpohybovat změnou, jež se dále rozšíří do zbytku. Všichni budoucí učitelé procesem prošli, ale nemnoho z nich má zkušenost natolik dobrou, aby se inspirovali a přenesli něco dále do vlastního stylu výuky. Měli bychom tak zpočátku zajistit vhodné podmínky, a to alespoň v rámci studia na vysoké škole, kdy by se mělo dbát nejenom na teoretické znalosti skrze vlastní aprobace, ale také na všeobecný osobnostní rozvoj schopností⁸⁷ a poukázat tak na fakt, že zde existuje i jiná cesta. „*Naše mysl nenabývá opravdové svobody tím, že si osvojuje látku pro vedení a přivlastňuje myšlenky jiných lidí, ale že si vytváří vlastní měřítko usuzování a formuje vlastní myšlenky.*“⁸⁸ To, co se pak opravdu počítá v reálném životě, jsou právě ty získané schopnosti. Je tedy na vzdělávacím procesu, aby s tímto přišel nejpozději u budoucích učitelů. Ti pak tyto myšlenky pomohou aplikovat na zbytek celku. V rámci studia vysokých škol by bylo namístě se inspirovat povinnými filozofickými kurzy, jako je tomu například v americkém vzdělávání. Zároveň by se měly u studentů aktivně podporovat a rozvíjet i jiné než teoretické znalosti. Dávat například větší prostor těmto způsobům vzdělávání v rámci seminářů, více diskutovat

⁸⁷ SAGE, Sara M.; ADCOCK, Sondra Smith a DIXON, Andrea L. Why Humanistic Teacher Education Still Matters. Online. *Action in Teacher Education*. 2012, 34(3), 204–220. ISSN 0162-6620. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/01626620.2012.694021>. [cit. 2024-03-04].

⁸⁸ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 234. ISBN 978-80-7007-489-3.

či konkretizovat zpětnou vazbu k jakékoliv individuální práci. Tyto formy byly již výše představeny v souvislosti s Univerzitou v Cambridgi. Jejich aplikace mi připadá naprosto fenomenální, neboť z ní čerpají všechny zúčastněné strany.⁸⁹

Zmíněné věci mají jednu nevýhodu, a to tu, že jsou časově náročnější než obvyklý styl výuky. Čas jsou peníze, a těch je ve školství velmi málo. Což je jeden z klíčových faktorů, proč je tato myšlenka sice krásná, ale aktuálně nedosažitelná. Nussbaum se touto problematikou zabývá v jedné z kapitol tiché krize, kdy vysvětluje důsledek původního principu vzdělávání – a jak v souvislosti s tím lidstvo přichází o schopnosti důležité pro zachování demokracie a dobra. „*Boj za svobodu a rovnost musí být především zápasem v každém člověku, protože soucítění a úcta se staví proti strachu, hrabivosti a narcistické agresivitě.*“⁹⁰ Změna vždy začíná v nás samotných, a budoucí pedagogové tak mohou být velmi nápomocni v proměně systému.

Z pohledu studentů je tato situace také poměrně komplikovaná, neboť by to pro ně znamenalo přizpůsobit se novým podmínkám. Z přijetí nového principu by obecně vyplývalo přehodnocení pohledu na známkování ve školách. Došlo by tak k proměně i v této rovině. S nadsázkou by se jednalo o rozbití zažitého stereotypu známkování. Již od první chvíle jsou děti vedeny k získávání známek. Často se setkáváme s tím, že děti téměř nezajímá naučená dovednost nebo informace, ale získaná známka. V jejich očích je tedy hodnotnější zisk většího počtu jedniček než samotný fakt toho, že dokážou něco nového. Tento princip je zabudován v celé společnosti. Orientace společnosti na čísla se promítá do dalších odvětví. Dnešní společnost omezuje svět na zisk, především materiální. Avšak vzdělání není záležitost zisku. Naopak by mělo být naší snahou probudit ve studentech touhu po vědění a dovednostech. Jde o proces samotný, učit se novým věcem a otevřít si nové obzory, přestože to nutně nemusí znamenat benefit. Současně by muselo dojít ke změně stylu výuky. Opět zde platí stejné principy jako pro výuku budoucích učitelů. Mělo by docházet k větší aktivitě a výuka by měla být více individualizována.

Pro školy by tato proměna byla pravděpodobně nejtěžší, neboť i v dnešní podobě je náročné udržet kvalitu vzdělávání. V případě aplikace přístupu Nussbaum by bylo namísto snížit počet žáků na učitele. Případně si dovedu představit bližší spolupráci pedagogických vysokých škol a zbytku školských zařízení, kdy by se dal aplikovat podobný přístup, jako

⁸⁹ DUŠKOVÁ, Eliška. *student Cambridge*. Praha (osobní rozhovor dne 6. 1. 2024).

⁹⁰ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 72. ISBN 978-80-7007-489-3.

má například Cambridgeská univerzita. Pokud bychom změnili prostředí, více investovali do různých pomůcek, podpořili bychom tím mezipředmětové vztahy. Z výzkumu však vyplývá, že ekonomicky prosperující země automaticky nezlepšují hodnotu zdraví a vzdělání svých občanů, zatímco korelace opačného přístupu jsou vyšší,⁹¹ což podporuje celou tuto myšlenku na změnu. Škola se tak může stát prostředkem pro lepší budoucnost nejen občanů, ale celé země. I když tuto proměnu nelze realizovat ze dne na den, mám za to, že s rozvážným a pozvolným přístupem bychom k tomu časem mohli dojít. „*Jakmile budou jednou nové metody zavedeny, budou samy přetrvávat. Řekla bych dokonce, že výchova, která vede žáky i učitele k tomu, aby usilovněji přemýšleli a rozvíjeli vlastní představivost, snižuje náklady.*“⁹² Prvotní náklady se tak mohou zdát vysoké, avšak výsledek jistě stojí za to.

Aplikování teorie Nussbaum do naší vzdělávací soustavy, třeba jen částečně, může napomoci ke zlepšení stavu vzdělávání u nás. Nemusí se jednat o změnu ze dne na den, ale aplikaci určitých, méně náročných bodů. Z mého osobního pohledu bych ráda v blízké době viděla užší spolupráci vysokých škol a školních zařízení, nebo lepší práci se studenty doktorského studia.

2.3 Kritika přístupu Nussbaum

Kritici přístupu Marthy C. Nussbaum ke vzdělávání vznesli několik námitek. Napříč filozofickou sférou se nejedná o nic neobvyklého. Každá nová teorie přináší nové poznatky a kritika představuje zpětnou vazbu pro autory. Zároveň na ni autoři mohou navázat a své dosavadní myšlenky tak ještě vylepšit. Například autorka Ingrid Robeyns věnuje kritice Nussbaum celé jedno své dílo, kde poukazuje na nedostatky této teorie.

Častou výtkou je, že zde chybí jasné vymezení individuálních povinností a odpovědnosti. Více tento názor rozvíjí Henry S. Richardson ve své kritice Capabilities approach. Přístup Nussbaum zdůrazňuje význam vzdělávání pro rozvoj lidských schopností, ale je kritizován za to, že nestanovuje jasné úkoly, povinnosti a odpovědnosti jednotlivců a společností ve vztahu k osobnímu rozvoji. Tato nejasnost může vést k dalším nepřesnostem ohledně úlohy vzdělávání při podpoře lidského rozvoje a odpovědnosti zúčastněných stran.

⁹¹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

⁹² NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 191. ISBN 978-80-7007-489-3.

Jde o konkrétní výstupy, jak již bylo zmíněno v dřívější kapitole, které jsou pilířem aktuální podoby vzdělávání napříč světem. Otázka je, zda je nutné zůstat u stigmatické podoby, kdy hodnotíme podle všeobecného měřítka.

Dalším zmiňovaným bodem kritiky je měřitelnost: Nussbaum patří mezi nejznámější kritiky měřitelnosti ve vzdělávání. Sama se však často podílí na výstupních zprávách v rámci amerického vzdělávání, jako tomu bylo například v roce 2006. Její přístup je kritizován pro svůj potenciál využití ve spojení s fenoménem měřitelnosti, neboť poskytuje rámec pro definování a hodnocení výsledků vzdělávání.⁹³ Kritici tvrdí, že by to mohlo vést k redukci vzdělávání na soubor měřitelných výsledků, což by podkopalo holistickou povahu přístupu autorky. Tedy by mohlo dojít k nesprávnému využití hlavní myšlenky této teorie.

Je také kritizována pro svou nejasnost při výběru schopností. Proces výběru schopností není v její práci explicitně popsán, což vede k nejistotě, jak by tyto schopnosti měly být upřednostňovány a implementovány ve vzdělávacím prostředí. Opět se vracíme k problému širokého zaměření a abstrakce. Otázkou zde také může být, zda je vůbec možné tento seznam sestavit, aniž bychom narušili základy teorie. Je možné, aby jeden člověk měl dostatečné znalosti? Pokud ano, je to v takovém případě vůbec v souladu s demokracií?⁹⁴ Podobné otázky a celou diskusi otvírá ve své kritice Hugo Rajão. Tato problematika mi připadá schůdná, neboť se jedná o novou teorii a nové myšlenky.

Kritici také namítají, že její přístup se dostatečně nezabývá hodnocením politických procesů, což je rovněž podstatný aspekt sociální spravedlnosti.⁹⁵ Autorku kritizují také za to, že se dostatečně nezabývá historickou a současnou realitou kolonialismu a rasismu, což může vést k nesprávným normativním prioritám.⁹⁶ Lze tedy opět říci, že primárním problémem je široké zaměření, a tedy nedostatečná konkrétnost v rámci různých částí světa.

⁹³ EBNER-LANDY, Katie. *A Critique of Martha Nussbaum's Liberal Aesthetics*. Online. Political Theory. 2023, 0(0). ISSN 1552-7476. Dostupné z: https://scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/katie_ebnerlandy/files/pt-2023-ke1.pdf. [cit. 2024-02-17].

RAJÃO, Hugo. The problem of selecting capabilities: Nussbaum's philosophical road to democracy. Online. *Revista Brasileira de Ciência Política*. 2021, 36, 1–27. ISSN 2178-4884. Dostupné z: <https://doi.org/10.1590/0103-3352.2021.36.245584>. [cit. 2024-03-05].

⁹⁴ RAJÃO, Hugo. The problem of selecting capabilities: Nussbaum's philosophical road to democracy. Online. *Revista Brasileira de Ciência Política*. 2021, 36, 1–27. ISSN 2178-4884. Dostupné z: <https://doi.org/10.1590/0103-3352.2021.36.245584>. [cit. 2024-03-05].

⁹⁵ EBNER-LANDY, Katie. *A Critique of Martha Nussbaum's Liberal Aesthetics*. Online. Political Theory. 2023, 0(0). ISSN 1552-7476. Dostupné z: https://scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/katie_ebnerlandy/files/pt-2023-ke1.pdf. [cit. 2024-02-17].

⁹⁶ KLEIST, Chad. *Global Ethics: Capabilities Approach*. Online. In: Internet Encyclopedia of Philosophy. © 2024. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/ge-capab/>. [cit. 2024-02-17].

Někteří kritici tvrdí, že přístup Nussbaum je neúplnou teorií, protože neposkytuje komplexní rámec pro řešení různých otázek souvisejících se vzděláváním a sociální spravedlností. Přístup například nemusí dostatečně řešit problémy spojené s implementací přístupu, založeného na schopnostech v různých vzdělávacích kontextech, nebo potenciální konflikty, které mohou vzniknout, když se upřednostňují konkurenční schopnosti.⁹⁷

Navzdory těmto kritickým připomínkám měl přístup založený na schopnostech vliv na posunutí důrazu vzdělávání směrem k rozvoji schopností a nadání studentů, nikoliv pouze k jejich studijním výsledkům. Odstraněním těchto obav a zdokonalením přístupu mohou pedagogové i nadále využívat poznatků teorie schopností Nussbaum ve své pedagogické praxi. I přes svoji odůvodněnou kritiku je tento přístup vhodný prvotní impulz pro rozvoj této teorie. Stejně jako se vyvíjí náš svět, mělo by se vyvíjet i naše školství a reagovat na nové podmínky. Teorie Nussbaum sice není perfektní, ale je dobrým základem, na kterém mohou pedagogové individuálně stavět své vlastní přístupy. Zároveň její teorie není striktně selektivní a dává prostor čtenáři, aby si mohl vybrat určité položky a ty aplikovat. Netvrdí, že pouze její přístup je správný, ale snaží se lidem ukázat realitu tiché krize.

⁹⁷ ROBEYNS, Ingrid. Critiques and Debates. Online. In: ROBEYNS, Ingrid. *WELLBEING, FREEDOM AND SOCIAL JUSTICE*. Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2017, s. 169–210. ISBN 978-1-78374-423-7. Dostupné z: <https://books.openedition.org/obp/4868>. [cit. 2024-02-17].

3 Vztah vzdělání a politického směru státu

Jedna z kapitol knih nese název Vzdělání pro demokracii, neboť podle názoru autorky spolu úzce souvisí. Pracuje tak s tezí, že každý stát formuje vzdělávací proces tak, aby odrážel jeho socioekonomické cíle a zároveň i jeho politické zaměření. Což pro náš kontext znamená nutnost představení této koherence.

Rozdíl přístupu států k této problematice lze pozorovat například v Indii, kdy pod vlivem BJP došlo k agresivní reformě zaměřené právě na zisk. V tomto okamžiku se vliv trhu a ekonomického zaměření státu promítal do vzdělávání. V této kapitole vidíme, že styl výuky je spjat s výstupy a získanými dovednostmi. Státy, které se snaží potlačit demokratickou myšlenku, ubírají studentům prostor pro individualizaci, rozvoj kritického myšlení, představitosti atd. Studenti jsou většinou postaveni před jasně dané informace, které se mají naučit bez kontextu či jakéhokoliv aktivního využití. „*Kritické myšlení nemůže být příliš důležitou součástí vzdělání zaměřeného na ekonomický růst; příkladem je indický stát Gudžarát, který je dobře znám tím, jak se zde sofistikovaná technologie pojí s poddajností a skupinovým myšlením.*“⁹⁸ Společnost bez klíčových kompetencí se mnohem lépe ovládá, tudíž právě takové státy omezují výuku společenských věd a zároveň pozměňují přístup tak, aby šlo především o jednoduché memorování. Zároveň vyvíjí tlak na občany a jejich společenské cítění, kdy mají upozadit vlastní individualitu před spokojeností většiny. Často se setkáme s důrazem na "běžného jedince", což je většinou čistá manipulace s nižšími vrstvami. Gándhí velmi dobře pochopil, že to, jaký je výsledný produkt, ovlivňuje především vnitřní boj v člověku samém. „*Protože soucítění a úcta se staví proti strachu, hrabivosti a narcistické agresivitě.*“⁹⁹

Hraje tu také roli fenomén hnusu, kdy společnost téměř vždy definuje nějakou specifickou sociální skupinu, která vzbuzuje odpor. Samotný odpor je založen na úzkosti, která jde ruku v ruce s vlastní zranitelností. Autorka v kontextu dodává, že lidé, kteří jsou si vědomi vlastní zranitelnosti, mají tendence být více nakloněni projevům lidství. Tady nacházíme spojitost s narativní imaginací, o které byla řeč dříve. Naše vlastní nedokonalost nás vede k víře v důstojné společenství, zatímco schopnost empatie nám umožňuje rozvoj účastného zájmu. Tento faktor se snažíme rozvíjet již u dětí, aby chápaly následky svých činů a také to, že lidé

⁹⁸ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 56. ISBN 978-80-7007-489-3.

⁹⁹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 72. ISBN 978-80-7007-489-3.

kolem nás jsou samostatné bytosti s právem na vlastní život. Napříč výzkumy lze nalézt opakující se tendence, kdy poddajnost vůči autoritě a důvěra ve vůdce vytváří slepou ochranu proti vlastní zranitelnosti ega. Jinými slovy, pokud nejsme osobnostně dostatečně silní a připravení, máme tendence se přiklánět ke slepému následování autorit. „*Nemůžeme pravděpodobně vychovat lidi, kteří pevně odolají každé manipulaci, můžeme však vytvořit sociální kulturu, která sama představuje účinně působící okolní situaci a posiluje tendence.*“¹⁰⁰

Tento teoretický základ si lze pomyslně ověřit ve státech, které jsou velmi ziskové, a o to méně demokratické, například Čína. Z pohledu politologie se jedná o Čínskou lidovou republiku, přestože její uspořádání má k podobě demokracie, tak jak ji známe my, daleko. Jestliže se podíváme na její vzdělávací strukturu, pak to podporuje výše zmíněné body, čímž podporuje celou myšlenku provázanosti. „*Vzdělávání zaměřené na ekonomický růst bude především na tyto součásti výchovy pohlížet s despektem, protože se zdá, že příliš nepříspěívají k osobnostnímu či národnímu ekonomickému pokroku.*“¹⁰¹ Pokud se tedy státu nezdá výnosnost, sníží výuku daných předmětů na minimum. Vzdělávání je nástrojem pro formování budoucnosti státu, díky čemuž se v něm odráží právě politické zabarvení. Zde zároveň došlo k velké proměně, a to především z důvodu uvědomění si důležitosti humanitních oborů. „*Důvodem reform tu ale není přání rozvíjet demokracii. Jsou jim naopak požadavky zdravé ekonomické kultury v proměnlivé světové ekonomice. Důležitou součástí zdravé ekonomické kultury je kritické myšlení: jestliže nikdo nepozvedne kritický hlas, dochází nepozorovatelně k obrovským chybám.*“¹⁰² Výhodnost v ekonomické sféře jim tak stojí za obavy v politické rovině.

¹⁰⁰ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 91. ISBN 978-80-7007-489-3.

¹⁰¹ NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 59. ISBN 978-80-7007-489-3.

¹⁰² NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017, s. 234. ISBN 978-80-7007-489-3.

Závěr

Závěr této práce reflektuje teorii schopností, která nám poskytuje hluboký vhled do toho, jak by mělo být vzdělání koncipováno a jak může přispět k celkovému rozvoji jednotlivců i společnosti. K důležitým prvkům této teorie náleží zaměření na rozvoj praktického úsudku a představitivosti. Vzdělávání by mělo být prostředím, kde studenti rozvíjejí tyto klíčové dovednosti, což jim umožňuje nejen dosáhnout kvalifikace ve svých oborech, ale také aktivně přispívat k lepšímu životu společnosti. Opět je kladen důraz nejen na akademické úspěchy.

Dalším významným aspektem je důraz na osobní růst a rozvoj prostřednictvím vzdělání. Kvalitní vzdělání by mělo podněcovat sebereflexi, podporovat individuální potenciál a vytvářet prostor pro celostní rozvoj žáků.

Teorie schopností také zdůrazňuje význam svobody a příležitostí pro studenty, aby vedli život, kterého mají důvod si vážit. Vzdělávání by mělo vytvářet prostředí, které respektuje autonomii studentů a poskytuje jim možnosti k rozhodování v souladu s jejich vlastními cíli a hodnotami.

Přístup Marthy C. Nussbaum také vyzývá k adresování asymetrií moci a sociálních nespravedlností. Pedagogové by si měli být vědomi těchto problémů a měli by vytvářet ve třídě prostředí podporující sociální spravedlnost, rovnost a férovost.

Celkově lze teorii schopností považovat za inspirativní rámcový koncept pro vytváření vzdělávacích programů, které nejen posilují akademické dovednosti, ale také podporují rozvoj osobnosti a aktivní účast ve společnosti. Tato práce klade důraz na egocentrický přístup ke vzdělání, což může mít významné přínosy pro jednotlivce i celou společnost. Zároveň práce ukazuje na možnou aplikaci do českého prostředí. Neopomněla jsem ani kritiku, a to z důvodu zapojení více úhlů pohledu.

Shrnutí hlavních bodů a závěrečné úvahy

Tato část práce přináší shrnutí klíčových bodů a závěrečné úvahy, které vyplynuly z analýzy teorie schopností Marthy C. Nussbaum v kontextu vzdělání.

Průzkum této teorie odhaluje hluboké a inspirativní perspektivy týkající se toho, jak by mělo být vzdělání utvářeno a jaký přínos může mít pro jednotlivce i společnost. Poukazuje také na možnou budoucnost této oblasti.

Prvním klíčovým bodem je rozvoj praktického úsudku a představivosti. Teorie schopností zdůrazňuje klíčový význam rozvoje praktického úsudku a představivosti pro individuální a společenský rozvoj. To umožňuje studentům efektivněji přistupovat k problémům a aktivně přispívat k tvorbě lepší společnosti. Imaginace je klíčová pro celistvé chápání světa. Má tak přímý vliv na budoucnost naší společnosti a považuji ji za velmi přínosnou.

Druhým bodem je význam vzdělání pro osobní růst. Vzdělání se netýká pouze akademických dovedností, ale také osobního růstu a rozvoje. Teorie Nussbaum zdůrazňuje potřebu vytvářet vzdělávací prostředí, které podporuje sebereflexi, sebepoznání a celkový rozvoj studentů. Tímto přístupem pak můžeme všeobecně lépe motivovat ke vzdělávacímu procesu, což bude mít vliv i na ekonomiku státu. Domnívám se, že tento bod mluví sám za sebe.

Třetím bodem je podpora svobody a příležitostí. Vzdělání by mělo poskytovat studentům svobodu a příležitosti k jejich osobnímu životu, kterého mají důvod si vážit. Respektování autonomie studentů a podpora jejich individuálních cílů jsou klíčové prvky vzdělávacího procesu. Opětovně se připomíná myšlenka toho, jak je každý z nás odlišný, i co se týká vlastního života. V tomto duchu bychom měli vést přípravy k jeho zhmotnění.

Posledním vybraným bodem je adresování asymetrií moci a sociálních nespravedlností. Teorie schopností nás také vede k uvědomění si asymetrií moci a sociálních nespravedlností ve vzdělávacím prostředí. Pedagogové by měli aktivně pracovat na vytváření spravedlivého a rovnocenného prostředí ve třídě. Pedagog není víc než jeho studenti, měl by mít přirozenou autoritu, která není založena na umělém strachu a moci. Měl by udávat směr, ale zároveň být nápomocen právě svým studentům.

Celkově lze konstatovat, že teorie schopností Marthy C. Nussbaum poskytuje hodnotný rámec pro transformaci vzdělávacího paradigmatu. Klíčové principy, jako jsou důraz na rozvoj lidských schopností, podpora osobního růstu a boj proti sociálním nespravedlnostem, mohou formovat vzdělávací systémy, které nejen připravují studenty na akademický úspěch, ale také na aktivní účast ve společnosti. Zde musí dojít k přehodnocení základních kamenů vzdělávání. Aktuální podoba je v dnešní době nedostatečná a je otázka času, než se to více projeví.

Tato teorie nepředstavuje přesný návod na to, jak změnit svět. Ale formuje základní myšlenky toho, o co původně při vzdělávání šlo. Pedagogové mají v rukou moc, jak formovat budoucnost a vytvářet prostředí, které podporuje celkový rozvoj i lidský potenciál studentů. Přijetí principů teorie schopností může vést k vytvoření inkluzivních,

inspirativních a spravedlivých vzdělávacích prostředí, která přinášejí prospěch celé společnosti. Zároveň aplikací této teorie můžeme předejít například syndromu vyhoření u celé řady povolání. Jde o návod, nikoliv o pravidla. To bychom měli aplikovat i na sebe.

Osobní reflexe o významu teorie Nussbaum pro vzdělávání a výchovu

Martha C. Nussbaum pro mě byla prvotní hybatelkou mé pedagogické kariéry, kdy konečně někdo dal dohromady myšlenky, které jsou mi nejbližší. Mé souznění je pravděpodobně zjevné z celé této práce. Pamatuji si své pocity po přečtení knihy *Ne pro zisk*, kdy se mi otevřely oči novým způsobem. Poprvé mi přišlo, že někdo vidí práci pedagogů a celý vzdělávací proces tak, jako je vidím já.

Miluji proces vzdělávání jako studentka, což se promítá i do mé práce. V mém případě se povedlo něco, co bych předala všem studentům i vyučujícím. Vnímám, že škola není jen o teorii a znalostech, omezených na prostor, ale cítím, že rozvoj je mnohem většího osobnostního rázu. Přestože sice neovládám plynule latinské názvy z hodin biologie, právě tato příprava mi dala schopnost se překonat a dělat i věci, které mě nebaví. Z toho poté dokážu profitovat i v jiném odvětví. Proces vzdělávání není omezen jen na získané teoretické znalosti, je to podle mého názoru mnohem víc. Přístup autorky se tak odráží i v mém osobním pedagogickém projevu, kdy dbám u studentů na všeobecný rozvoj. Snažím se v rámci vyučování o aplikaci získaných myšlenek, což mi zároveň umožňuje vidět i slabé stránky této teorie, neboť například v hodnocení jsou stále mezery a chybí zde prostor pro rozsáhlejší zpětnou vazbu.

Podle mého názoru je dobré se nechat inspirovat touto teorií, převzít si ji po svém a mít vlastní možnosti aplikace. Každý má vlastní limity a nelze generalizovat ani toto. Ráda bych podotkla důležitý význam prostředí a podpory vedení, protože ve své aktuální pozici to vnímám jako klíčový faktor, kdy pro mě osobně jsou například vytvořeny velmi vhodné podmínky pro aplikaci takového přístupu k výuce. Netroufám si tvrdit, že je tato teorie perfektní nebo vhodná pro všechny, ale každý by se měl zamyslet nad klíčovými prvky této teorie a některé z nich aplikovat do své praxe. Je dobré posouvat vpřed sebe i svou výuku, a to především s ohledem na své studenty a jejich přípravu na život. Budou tak lépe připraveni na věci, u nichž nám takováto příprava scházela.

Zároveň si myslím, že by se mnohem více mělo propojit domácí a školní prostředí. Často může právě učitel, i když to není jeho hlavní náplň práce, vypomoci v určitých sociálních rolích směrem ke studentovi. Jsem si vědoma, že tento přístup, naplněný entuziasmem, může

být poněkud destruktivní, věřím však, že být součástí pedagogického procesu je více než práce. Rovněž si myslím, že to za všechny ty pomyslné věci navíc stojí. Závěrem bych ráda uvedla, že v současné situaci ve vzdělávání, kterou charakterizuje především důraz na jeho podřízení tržním mechanismům a požadavkům, právě zdůraznění humanistického a celostního aspektu vzdělávání u Marthy Nussbaum přináší důležitý kritický korektiv.

Seznam použitých informačních zdrojů

1. ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics*. Online, PDF. Kansas: Digireads Publishing, 1999. Dostupné z: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/aristotle/Ethics.pdf>. [cit. 2024-03-05].
2. AVIV, Rachel. *The Philosopher of Feelings*. Online. In: *The New Yorker*. 18. 7. 2016. Dostupné z: <https://www.newyorker.com/magazine/2016/07/25/martha-nussbaums-moral-philosophies>. [cit. 2024-03-22].
3. BRANDSFORD, John; DARLING-HAMMOND, Linda (eds.). *Preparing teachers for a changing World: What teachers should learn and be able to do*. Online, PDF. San Francisco: Jossey-Bass Publisher, 2005. Dostupné z: <https://psugtep.pbworks.com/f/Preparing%20Teachers%20for%20a%20Changing%20World.pdf>. [cit. 2024-02-17].
4. COMBS, W. Arthur. Humanistic education: Too tender for a tough world? Online. *The Phi Delta Kappan*. 1981, 62(6), 446–449. ISSN 0031-7217. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20385941>. [cit. 2024-02-17].
5. DUŠKOVÁ, Eliška. *student Cambridge*. Praha (osobní rozhovor dne 6. 1. 2024).
6. EBNER-LANDY, Katie. *A Critique of Martha Nussbaum's Liberal Aesthetics*. Online. *Political Theory*. 2023, 0(0). ISSN 1552-7476. Dostupné z: <https://scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/katieebnerlandy/files/pt-2023-kel.pdf>. [cit. 2024-02-17].
7. GARRETT, Jan. *Martha Nussbaum on Capabilities and Human Rights*. Online. In: *People Wku*. 3. 12. 2002. Dostupné z: <https://people.wku.edu/jan.garrett/nussbaum.htm>. [cit. 2024-02-17].
8. GLUCHMAN, Vasil. Nussbaum's philosophy of education as the foundation for human development. Online. *Human Affairs*. 2018, 28(3), 328–338. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/humaff-2018-0026>. [cit. 2024-03-04].

9. HOFFMANN, Anna Maria. *The Capability Approach and educational policies and strategies: Effective life skills education for sustainable development*. Online. UNECE, 2005. Dostupné z: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Funece.org%2Ffileadmin%2FDAM%2Fenv%2Fesd%2FEGC%2FRelevant%2520materials%2FADFCAPABILITYARTICLE.doc&wdOrigin=BROWSELINK>. [cit. 2024-02-18].
10. INIGUEZ, Santiago. The elusive quest for measuring Education's impact: Nussbaum's views. Online. In: LinkedIn. 13. 10. 2021. Dostupné z: <https://www.linkedin.com/pulse/elusive-quest-measuring-educations-impact-santiago-iniguez>. [cit. 2024-02-17].
11. KHATIB, Mohammad; SAREM, Saeid Najafi a HAMIDI, Hadi. Humanistic Education: Concerns, Implications and Applications. Online. *Journal of Language Teaching and Research*. 2013, 4(1), 45–51. ISSN 1798-4769. Dostupné z: <https://doi.org/10.4304/jltr.4.1.45-51>. [cit. 2024-03-04].
12. KLEIST, Chad. *Global Ethics: Capabilities Approach*. Online. In: Internet Encyclopedia of Philosophy. © 2024. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/ge-capab/>. [cit. 2024-02-17].
13. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis pictus: člověk a jeho svět podle Komenského : s obrázky Václava Sokola podle vydání z roku 1883 = der Mensch und seine Welt nach Comenius : mit Bildern von Václav Sokol nach der Ausgabe von 1883*. Přeložil SOUKUP Pavel a Anne HULTSCH. Praha: Machart, 2023. ISBN 978-80-7656-075-8.
14. MAPLES, F. Mary. A humanistic education: Basic ingredients. *The humanistic educator*. 1979, 17(3), 107–110. ISSN 2164-490X. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/j.2164-6163.1979.tb00051.x>. [cit. 2024-02-17].
15. MARAGLINO, Giannicola. Eudaimonia – Eudaimonia. Online. *Revista Portuguesa de Filosofia*. 2021, 77(1), 93–118. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27007903>. [cit. 2024-03-05].
16. NUSSBAUM, Martha Craven. *Creating capabilities the human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. ISBN 0-674-25278-0.

17. NUSSBAUM, Martha Craven. *Cultivating Humanity*. Cambridge: Harvard University Press, 1998. ISBN 978-0-674-17948-6.
18. NUSSBAUM, Martha Craven. Education for citizenship in era of global conneciton. Online. *Studies in Philosophy and Education*. 2002, 21, 289–303. ISSN 0039-3746 Dostupné z: <https://doi.org/10.1023/A:1019837105053>. [cit. 2024-02-18].
19. NUSSBAUM, Martha Craven. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: Harvard University Press, 2006. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c7zftw>. [cit. 2024-03-04].
20. NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-489-3.
21. NUSSBAUM, Martha Craven. Political Soul-Making and the Imminent Demise of Liberal Education. Online. *Journal of Social Philosophy*. 2006, 37(2), 301–313. ISSN 1467-9833. Dostupné z: <https://philpapers.org/archive/QUOTRO.pdf>. [cit. 2024-02-18].
22. OECD. *What is PISA?* Online. © 2024. Dostupné z: <https://www.oecd.org/pisa/>. [cit. 2024-02-27].
23. PALMER, Parker. *The courage to teach: Exploring the inner landscape of teachers life*. Online, PDF. San Francisco: Jossey-Bass Publisher, 1997. Dostupné z: <https://people.wou.edu/~girodm/library/palmer.pdf>. [cit. 2024-02-18].
24. RAHI, Mia. How Does Aristotle’s Philosophical Position Enable the Pursuit and Attainment of Eudaimonia? Online. *Aristos*. 2023, 7(1), 33–41. ISSN 2652-2152. Dostupné z: <https://researchonline.nd.edu.au/aristos/vol7/iss1/3>. [cit. 2024-03-05].
25. RAJÃO, Hugo. The problem of selecting capabilities: Nussbaum’s philosophical road to democracy. Online. *Revista Brasileira de Ciência Política*. 2021, 36, 1–27. ISSN 2178-4884. Dostupné z: <https://doi.org/10.1590/0103-3352.2021.36.245584>. [cit. 2024-03-05].
26. ROBEYNS, Ingrid. Critiques and Debates. Online. In: ROBEYNS, Ingrid. *WELLBEING, FREEDOM AND SOCIAL JUSTICE*. Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2017, s. 169–210. ISBN 978-1-78374-423-7. Dostupné z: <https://books.openedition.org/obp/4868>. [cit. 2024-02-17].

27. RUHL, Charlotte. *Montessori Theory Of Education*. Online. In: Simply Psychology. 2. 2. 2024. Dostupné z: <https://www.simplypsychology.org/montessori-method-of-education.html>. [cit. 2024-03-10].
28. SAGE, Sara M.; ADCOCK, Sondra Smith a DIXON, Andrea L. Why Humanistic Teacher Education Still Matters. Online. *Action in Teacher Education*. 2012, 34(3), 204–220. ISSN 0162-6620. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/01626620.2012.694021>. [cit. 2024-03-04].
29. SKARUPSKÁ, Helena. *Filozofie a Teorie výchovy*. Online, PDF. Praha: Hnutí R, 2016. ISBN 978-80-86798-70-7. Dostupné z: <https://jaroslavbalvin.eu/wp-content/uploads/2014/02/Filozofie-a-teorie-v%C3%BDchovy.pdf>. [cit. 2023-10-23]. – nefunkční odkaz
30. SMOLEJ, Miroslav. *Podpora inkluzivního prostředí ve škole*. Online, diplomová práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2019. Dostupné z: <https://theses.cz/id/26wikv/36341527>. [cit. 2024-02-25].
31. TEICHMAN, Matt. *Martha Nussbaum discusses the capabilities approach*. Online. In: Spotify. 7. 5. 2012. Dostupné z: <https://open.spotify.com/episode/2C5FURM4pSZWokcTgEVVD9?si=G6SMfT5XTomSnI3caSUo8A>. [cit. 2024-02-18].
32. WINNICOT, Donald Woods. *Holding and Interpretation: Fragments of an Analysis*. New York: Grove Press, 1986. ISBN 9780802131676.
33. WOLF, Eliška. *Pedagog v německém vzdělávání*. Tábor (osobní rozhovor dne 20. 12. 2023).
34. WOLF, Jonathan a DE-SHALIT, Avner. *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 9780191707902.